

O SMRTI HRVATSKOGA KRALJA ZVONIMIRA.

Historička studija.

Kad je govor o pitanju smrti hrvatskoga kralja Zvonimira, treba razlikovati dvoje: kad i kako se ona zgodila, to jest, treba ponajprije što sigurnije i točnije odrediti godinu smrti Zvonimirove, a onda tekar prijeći na pitanje, e da li je pomenuti hrvatski kralj umr'o prirodnom smrću ili nasilnom. Ja ću o obim pitanjima i tim redom raspraviti.

I. Kad je umr'o kralj Zvonimir.

U jednoj ispravi, koja nam je u originalu sačuvana, kaže hrvatski kralj Stjepan III., kako su preda nj, nakon što je bio milošću božjom „*omnibus Croatiae et Dalmacie nobilibus collaudantibus*“ podignut na prijestolje svojih »otaca, djedova i pradjedova«, došle pored mnogih drugih odličnika, još i zastupnice spljetskoga benediktinskoga ženskoga manastira, neka bi im on potvrdio darovnicu „*a nuper rege defuncto Zvonimiro concessum sibi*“.¹ Iz ovih riječi sasvim jasno slijedi, da je hrvatski kralj Zvonimir umr'o ne dugo (nuper) prije ovoga čina, ili da kralj Stjepan III. ovu potvrdu na Zvonimirovu darovnicu izdaje nekako skoro po nastupu svom na prijestolje. Da se dakle riješi pitanje o vremenu smrti Zvonimirove, imamo sada ustanoviti, kad je kralj Stjepan III. izdao ovu ispravu. Za dan smo potpuno upućeni; isprava naime izdana je kod Šibenika (apud castrum Sibinico) i to: „*in die natiuitatis sancte dei genitricis et uirginis Marie*“, to jest dne 8. septembra.² Prema tome dakle možemo nekom sigurnošću ustvrditi, da smrt kralja Zvonimira pada koji mjesec prije toga dana, jer se mora predmijevati, da se izbor kralja Stjepana III., o kojem nam (kako vidjesmo) on sam izrijekom govori, nije poradi tadašnjih sporih prometnih sredstava, (a još i inače nije bilo u ono doba kod tih stvari osobite žurbe), obavio neposredno, već za koji dan po smrti pomenutoga kralja, a niti da je sam kralj Stjepan III. baš odmah po svom krunisanju pošao do Šibenika i ovu ispravu izdao.³ Dapače iz ostalih riječi ove isprave može se zaključiti, da je kralj Stjepan III. spljetskim

¹ Rački: Documenta (Monum. Slav. meridion. vol. VII). Zgrb 1877, pg. 148. Nakon otkrića poznate ploče kraljice Jelene po Buliću, stoji niz kraljeva hrvatskih imena Stjepan ovako: Stjepan I. (oko 950.), Stjepan II. (1035—1058) i Stjepan III. (1089—1090).

² Ibidem

³ Za kralja Zvonimira znamo sigurno, da je izabran istom godinu dana poslije zarobljenja kralja Slavića (Documenta pg. 99. i 103).

benediktinkama potvrdio Zvonimirovu darovnicu na saboru, što ga je tom prilikom pred Šibenik sazvao, a dok se taj skupio, ipak je moralo koje vrijeme proteći.¹ To nas opet vodi do zaključka, da imamo smrt Zvonimirovu staviti u prvu polovicu one godine kad je isprava izdana.

A koja je to godina?

Nažalost u ispravi samoj nije označena, budi nemarom pisarevim, budi što se to tada nije smatralo nužnim. Godini 1087. ne može ona nikako pripadati, jer nam je iz te godine sačuvana jedna isprava kralja Zvonimira od 8. oktobra.² Stoga i jest Rački označio u njoj godinu ovako: 1088./89., dakle možno je, da je ona izdana godine 1088., ali i godine 1089. Sada nastaje pitanje, može li se nekom većom vjerojatnošću odrediti, kojoj od ovih dviju godina pripada isprava od 8. septembra.

Kralj Stjepan III. izdao je još jednu ispravu, u kojoj je godina izdanja njezina točno određena, naime 1089., no nažalost bez oznake mjesta i dana.³ Međutim možemo ipak i to vrijeme nešto preciznije odrediti nego li je sama godina. U ispravi se naime kaže: „*L' anno della incarnazione del Signore millesimo LXXXIX, nell' indictione XII.*“ U ovo doba, to jest u drugoj polovici XI. vijeka, upotrebljavala se u južnoj Evropi tako zvana „*indictio graeca*“ (ili *constantinopolitana*), koja je počinjala prvim septembrom svake godine, od kojega se dana u Byzantu i računala nova godina.⁴ Izvan svake je sumnje, da se po toj indikciji i u hrvatskoj dvorskoj kancelariji brojilo.⁵ Na taj način ima svaka naša (gregorijanska) godina dvije indikcije, to jest jednu od 1. januara do 31. augusta, i drugu od 1. septembra do 31. decembra. Rühl je sasvim jasno dokazao, da se na indikcije počelo brojiti od 1. septembra 312. godine, pa tako znamo kao jamačno, da je godine 1089. padala XII. indikcija od 1. januara do 31. augusta, započevši još 1. septembra 1088. Iz ovoga razlaganja opet jasno slijedi, da je isprava kralja Stjepana III., kojom daruje manastiru sv. Stjepana »de Pinis« kraj Spljeta kraljevsku zemlju zvanu »Raduna«, izdana između 1. januara i 31. augusta 1089.

Sada nastaje pitanje, je li ova isprava izdana prije one šibeničke od 8. septembra ili kasnije, a prema tome dakle, pripada li šibenička isprava god. 1088. ili 1089.

Poznato je, da je kralj Stjepan III. kakih šestnaest godina proveo u manastiru sv. Stjepana »de Pinis« u potpunosti zabiti i daleko od svih političkih zaple-

¹ Rački: Nutarnje stanje pg. 108. Što Ljubić: Pregled hrv. povijesti. Rijeka 1864. pg. 32. hoće, da je Stjepan III. »osmoga rujna 1089. okrunjen na šibeničkom saboru Lovrincem nadbiskupom spljetskim u prisutnosti velikaša, župana i građana ondje sakupljenih iz cijele zemlje na takovu svečanost,« sasvim je neobrazložena subjektivna konjektura. Krunicanje je mnogo vjerojatnije obavljeno u Solinu (kao i Zvonimirovo).

² Rački: Documenta pg. 145.

³ o. c. pg. 149—141. Kako je poznato (Rački: Stari prijepisi hrv. isprava do XII. v. prema maticam. Rad vol. 36. pg. 138—140), talijanski se tekst ima smatrati kao glavni, jer latinski je prijevod Farlatov.

⁴ Za indikciju gl. Rühl: Chronologie des Mittelalters u. der Neuzeit. Berlin 1897. p. 181—182.

⁵ Šufflay: Die dalmatinische Privaturkunde. Wien 1904. (Sitzungsberichte phil.-hist. Cl Band 147) pg. 146—152.

taja.¹ Mora da su mu u to doba bili i prihodi vrlo mršavi, jer eno sam kaže, nekako stideći se, kako ga je natjerala nevolja, da uzajmi od manastirske braće »sto i više zlatnih solida«, pak da ih nije mogao sve do onoga vremena povratiti, kad eto izdaje ispravu. Da se oduži braći i da ih suviše još i dostojno nagradi, darova im kraljevsko zemljište zvano »Raduna«.² Dašto, kad novi kralj izdaje novu darovnicu, onda je vrlo vjerojatno, da će podjedno i stare donacije potvrditi. Stoga mislim, da je Stjepan III. ovom prilikom potvrdio istom manastiru sv. Stjepana »de Pinis« još i darovnicu strica svoga Petra I. Krešimira, izdanu još oko god. 1069., na neko mlinište nedaleko crkve sv. Petra u Solinu.³ Upravo je prirodno uzeti, da se Stjepan III. postavši kralj, najprije sjetio baš onoga manastira u kojem je toliko godina proveo, a svakako se može nekom većom vjerojatnošću izreći mnijenje, da on isplatu onog duga od »sto i više zlatnih solida«, kojega se kao kralj nekako stidi, ne bi nipošto kroz dulje vremena, možda i godinu dana, odugovlačio. Stjepan III. sam kaže u šibeničkoj ispravi od 8. septembra, naglasivši prije, kako su odmah po nastupu njegovom na pradjedovsko prijestolje: »undique uniuersa nobilitas, seu exigui populi manus, ac ceteri ecclesiarum cenobiorumque rectores, uel retroactis pro causis aut confirmationis rerum, uel gracia comunis nostri regni utilitatis ad nostram, ut moris est omnibus imperantibus, confluere ceperunt«,³ — a to znači (s obzirom na naš konkretni slučaj), da su odmah po nastupu njegovom preda nj došli i predstojnici raznih manastira, da im potvrdi stare donacije. Zar nije upravo više nego tek vjerojatno, da se među ovim manastirskim poglavarima našao i opat sv. Stjepana »de Pinis« — Teodor? Stoga mislim, da je ova isprava izdana odmah na početku vlade Stjepanove, dakle (radi indikcije) prije 31. augusta 1089., ili drugim riječima: ona je šibenička izdana neko vrijeme poslije ove, biva 8. septembra 1089.

Ogledajmo sada još neke znakove, po kojima možemo naći neko uporište za riješenje hronološkoga pitanja šibeničke isprave.

Da je neko vrijeme moralo proteći između izdanja prve (nazovimo je »spljetske«) i one druge šibeničke isprave, pokazuje upoređenje njihovo s obzirom na svjedoke. Odmah je jasno, da je na prvoj ispravi manje svjedoka i

¹ God. 1066. spominje se kao »dux« (illustris dux Chroatorum), ap. Rački Doc. pg. 66., god. 1078. kaže sam za se »olim illustris dux Chroatorum« o. c. pg. 119. Dakle se Stjepan nalazio najmanje kroz čitavo vladanje Zvonimirovo u tom manastiru, od godine 1076. do 1089.; no pošto se Zvonimir od god. 1073. spominje uz kralja Petra Krešimira, dok Stjepanu istodobno nema traga (o. c. pg. 95), možemo uzeti, da se Stjepan već nekako te godine povukao u manastir.

² Rački: Doc. pg. 149--151. — Stjepan III. uzajmio je onih »sto i više zlatnih solida« od manastirske braće »constretto da qualche

necessità et ricorso da loro per ausilio in nostro servitio domandatoli qualche dono... il che sin ora non ho potuto adempire«. To se može odnositi samo na vrijeme njegova boravka u manastiru, gdje je on živio u zabiti, daleko od svijeta, poradi »lječenja bolesti« svoje duše, kako sam kaže; pošto nema traga, da bi on ikad bio zaređen, mislim da i nije za to vrijeme bio kaluder, naime benediktinac, pak je kao laik i mogao učiniti onaj dug.

³ o. c. pg. 152.

⁴ o. c. pg. 148.

onda da ima neke razlike među svjedocima, a to nas upućuje na promjene, što su se zgodile u međuvrijeme na hrvatskom dvoru.

Prije 1. septembra 1089.	Dne 8. septembra (1089?)
Laurentius archiepisc. Gregorius olim episc. croat.	Laurentius archiepisc.
Dobroslav filius Gorbine Desimir ubrusar Dragoslav dridisticus iupanus	Joannes episc. tragur. Desimir ubrusar Osrina dridisticus iupan. Dragoslav zagorsticus iup. Uratina polsticus
Dominicus postelnicus Budic capellanus Budimir filius Beridrugi	Petrus spatat. archidiac. Petrus spatat. presbyt. Jacobus morsticus Lubomir tepçi Stresigna breberisticus iup. Uisen zetinsticus iup. vone sastobrinscicus iup. Tolemir tepkiça
Gregorius cancellarius Joannes filius Bratoradi introductor	

Ta nas okolnost vodi odmah do sigurna rezultata, da obje isprave nijesu izdane niti na istom mjestu, niti u isto vrijeme. Ne samo veći broj svjedoka šibeničke isprave, naročito napadno velik broj hrvatskih župana, nego i riječi u njoj, s obzirom na molbu predstojnice benediktinskog samostana: „*quo cognito, tum illorum precibus flexi, tum nostrorum nobilium consilio suffulti*“, daju nam neko pravo proglasiti je svečanom ispravom, naime da je izdana na saboru, dok je druga više privatne naravi. U toj razlici treba tražiti razlog nejednakom broju svjedoka, ali još i u tom, što nijesu na istom mjestu izdane, jer treba znati, da su u to doba svjedoci svaki puta odista nazočni bili.¹ Kad dakle uporedimo oba niza svjedoka brzo ćemo opaziti, da su u obim ispravama navedene neke iste ličnosti, kao što su to nadbiskup Lovro, ubrusar Desimir i Dragoslav u prvoj ispravi župan dridski, a u drugoj zagorski, dok je veća razlika kod kraljevskoga postelnika, jer u prvoj vrši taj dvorski čin Dominik, a u drugoj Vratina. Ove razlike pokazuju, da su obje isprave izdane u nekom razmaku, koji radi zapravo malih promjena nipošto ne može biti znan.

Poradi ovih momenata ja držim, da su obje isprave izdane godine 1089. i to prva skoro po krunisanju Stjepana III., koje je jamačno obavio u Solinu

¹ Bresslau: Handbuch der Urkundenlehre Vol. I, Lpzg 1889. pg. 807 i dalje. Paoli — Lohmeyer: Grundriss der Vorlesungen über

lateinische Palaeographie u. Urkundenlehre. Vol. III. Innsbruck 1899, pg. 179.

nadbiskup Lovro, nekako nešto prije polovice pomenute godine (krajem maja ili početkom juna?), a druga dne 8. septembra 1089. na svečanom skupu dostojanstvenika kraljevstva hrvatskoga, naime na saboru.

Ovaj rezultat podupire još i ova rektifikacija. Poznato je, da hrvatski ljetopisac, obično zvan Pop Dukljanin, iznosi kao godinu Zvonimirove smrti 1079. O tome se Virag ovako izjavio: »Dr. Ivan Crnčić redigirajući kroniku popa Dukljanina drži, da svijetu kazuje sedam do osam prijepisa samo te kronike, a biti će da je toga kolalo i više, sad prepisivano s glagolice na ćirilicu i obratno, sad prevadano na latinski i s latinskoga opet vraćano na hrvatski jezik. Ne trebamo da iscrpimo sve moguće kombinacije, kako se je moglo doći do gornjih brojeva: dostat će nam, držimo li se samih riječi jednoga takova prepisača, a to Jerolima Kaletića: »Gospodin Dmine Papalić najde ovoj pismo u Kraini u Marković, u jedne knjige stare, pisane Hrvackim pismom, i ispisa rečeni Dmine rič po rič. A ja Jerolim Kaletić ovoj pripisah iz rečenih knjig na tisuća i pet sat i četrdeset i šest, na sedam dan otubra miseca u Omišu. Bogu hvala.« Neka su »knjige stare u Marković«, pisane »hrvackim pismom« bile, kao što Rački i Kukuljević drže glagolicom pisane, a sva je prilika, to je Dmine Papalić čiji »pripis« Kaletić razlikuje od onoga s *hrvatskim pismom*, ispisa Dukljanina najbrže ćirilicom, koja se je već do tog doba protisla i dalje k sjeveru. Ispisujući pako Dmine »rič po rič« ispisa u ćirilicu i glagolske brojeve tisuća . $\overline{\text{IV}}$. manje . $\overline{\text{III}}$., koja slova u glagolici znače godinu 90. manje jednu = 89., a u ćirilici 79. godinu, koju donosi dukljanska kronika.«¹

Konačno imam da primijetim, da će i raspravljanje o načinu smrti Zvonimirove pokazati, da se ima uzeti godina 1089.

Prema tome pada smrt hrvatskoga kralja Zvonimira u prvu polovicu godine 1089.

II. Kako je umr'o kralj Zvonimir.

U već pomenutoj šibeničkoj ispravi od 8. septembra (1089.), gdje je govor o smrti kralja Zvonimira, ne kaže se ništa jasnije o načinu kako je on umr'o, jer ono »a nuper rege *defuncto* Suinimiro« isto je što i »*mortuo*«. Poradi toga rado se zaključuje, a naročito jer je to glas jedne savremene isprave, da je kralj Zvonimir umr'o prirodnom smrću. Još se za taku tvrdnju misli naći potvrde i u tome, što spljetski arcidjakon Toma naprosto kaže: »Eo namque tempore rex Suinimirus *mortis debitum solvit*, nullumque sue posteritatis heredem reliquit«, jer da tobože on ne bi nikako ovaj po Hrvate inače nepovoljan događaj o nasilnoj kraljevoj smrti prešutio.²

¹ Virag: Pabirci po davnijoj hrvatskoj povijesti. Program kr. vel. gimnazije na Rijeci 1890/1891. pg. 36—38. Iz raspravljanja o kronici Tomašičevoj vidjet će se, da se Virag obzirom na njezinu godinu vara, makar još kako duhovito nastojao razmrsiti njenu po-

grješku. No ono, što kaže glede hrvatskoga ljetopisa (»popa Dukljanina«), očito je sasvim korektno i pouzdano.

² Thomas archidiaconus Historia salonitana. Digessit Rački. (Monum. Slav. merid. vol 26) Zgrb 1894 56.

No tome se opiru druge neke vijesti, doduše napisane razmjerno dosta dugo poslije kraljeve smrti, ali ipak zanimljive, a s obzirom na stvar samu vrlo važne. Ja ću ponajprije ove vijesti redom donijeti, a onda ih podvrći kritičnoj analizi.

Prvo mjesto zauzima u toj grupi tako zvani ljetopis Popa Dukljanina. On pripovijeda, nakon što je na široko proslavio vladanje Zvonimirovo, ovo:

»...u to vreme zgodi se, da cesar rimski s voljom svetoga otca pape posla posle (= poslanike) i listove svoje ovako g dostojnomu kralju Zvonimiru, proseće i moleće kako draga brata i meu kralji krstjanskimi kralja počtovanoga: »Oto te molimo i prosimo, da skupiš k sebi svu gospodu zemlje tebi podložne i svih od vridnosti. I kada bude skupščina, da pročitš meu svimi ovi drugi list, koga s tvojim listom šalje se od strane naše gospodstvu vašemu, moleće, kada pročte, da odgovore, i da dadu nam na znanje volju svoju i odlučenje, ko (= koje) učine vitezi i baruni s voljom gospodstva tvoga.«

»I tako dobri i sveti kralj Zvonimir, prijamše listove od pape i cesara, zapovidi po sve kraljevstvo svoje, da bude skupščina i sa shodom u Petih Crikvah u Kosovi, da svaki bude do dan dvadeset i pet, i prišatče vreme da pride mnoštvo veliko. I legoš vojske i narediš straže. I kada dojde dan, dâ slavni i dobri kralj Zvonimir otvoriti listove pape i cesara velikoga grada Rima, s voljom svetoga otca pape, koji kazahu:

»Brata našega Zvonimira molimo s vlasnici i pukom zemlje i kraljevstva njegova, da bi hotil odlučiti, i s nami biti zajedno s pomoću ine gospode krstjanske, koji ovake listove imaju od nas, i oni da odluče volju njih, i da nam dadu na znanje, jesu li k volji našoj pristali, ča jest z dopušćenjem Božjim i Sina njegova, koji jest porojen od Dive Marije i muku (trpel) i krv prolijo na drivo križa, i na njem umoren; koja smrt bi odkupljenje svita i oslobojenje svetih otac iz limbne tamnosti. I tako z dopušćenjem njegovim i s pomoću u njega virujućih jesmo odlučili osloboditi mista, koja je za ljubav našu okrvavio, i gdi je pridao duh otcu kroz muku i trud i greb, u kom bi položeno prislavno tilo njegovo.«

»I toj čuvše Bogom prokleti i nevirni Hrvati, ki ne mnogo prija daše pomoć hudobnomu sinu, da dobroga njih gospodina kralja Radoslava iz kraljevstva njegova izagnati, i s oružnom rukom s nemilostivim sinom njegovim iz zemlje prognati. Tada čuvši toj nevirnici, nedaše ni listove dočtiti i skočiše, ne samo da bi pristali na dostojnu molbu svetoga otca pape i cesara Rimskoga, da sveta mista iz ruk poganskih izmu i oslobode, da oni Bogom prokleti počeše kričati i vikati na svetoga kralja, tužeći se i vapijući jednim glasom, kako na Isukrsta Židove: da on išće izvesti njih iz domov njih, iz žen i dice njih, i s papom ter s cesarom otimati mista, gdi je Bog propet i gdi je greb njegov. »A što je nam za to?«

»I nevirni Hrvati vazeše zlu misal i nepravden svit, i meu sobom zlo više učiniše, i sebi i ostatku svomu rasap i vičnje pogrjenje. I tako počeše upiti kakono Židove vapiše na Isukrsta, kada reče poglavica: »Bolje da jedan umre, nere tolik puk da pogine.« I tako sramotni i nevirni Hrvati počeše govoriti va-

pijuće kako psi ali vuci: »Bolje da on sam pogine, ner da nas iz didine naše izvede cića Boga i inim mista toliko daleko obuimati, zemlje i gradove.« I ne inako, nere kako psi na vuke lajući kada idu, tako oni na dobroga kralja Zvonimira, komu ne daše ni progovoriti, nere z bukom i oružjem počese sići njega, i tilo njegovu raniti, i krv prolivati svoga dobroga kralja i gospodina, koji, ležeći u krvi izranjen velicimi bolizni, prokle nevirne Hrvate i ostatak njih Bogom i Svetimi njegovimi, i sobom, i nedostojnom smrtju njegovom i da bi veće (sc. Hrvati) nigdar neimali gospodina od svoga jazika, nego vazda tuju jaziku podložni bili. I tako izranjen ležeće a Hrvate proklinjujuće izdahnu. I pojde duh njegov, po milosti onogaj ki sve može, s anjeli veseliti (se) u vike vikom.

»I toj slišavše kralj Ugarski imenom Bela prvi, što se biše zgodilo u Hrvatih, pride na pospih (= odmah) s vojskom golemom, i vaze kraljevstvo Hrvacko, i požali smrt slavnoga kralja Zvonimira, i vazam Hrvate, i Zagorsko i Primorsko i Bosansko kraljevstvo. I imiše kralja Belu za gospodina, jere svoga bihu ubili pres krivine. I po rečenom kralju Ugarskomu Hrvati biše podloženi od volje u nevolju; i od slobodnih u rabotu obrati. I bi kako pismo govori: da zli teg zlu plaću čeka. I biše za svoj teg plaćeni oni prokleti i nevirni Hrvati krozi griha, zašto pogubiše svoga dobroga gospodina kralja Zvonimira, kako Žudiji gospodina Isukrsta. I tako prokleti Žudiji inim služe, ne imajući ni oni od svoga jazika gospodina. Dobri kralj Zvonimir živi u kraljevstvo, dokle bi ubien, lit trideset i pet. A ubien bi na lit Isukrstovih tisuća i osamdeset, a toj tisuća i osamdeset manje jedno (= 1079)«. ¹

Na drugom mjestu dolazi ono što je napisao fra Ivan Tomašić u svojoj kronici:

»1057. Anno Domini millesimo quinquagesimo septimo. Tempore sancti regis Ladislai filii Belle primi, iste omnium regnicolarum consensu coronatur divina fauente clementia. Eodem anno mortuus est rex Zorobelus (= Zvonimir) nomine, ultimus Croatie, Dalmatie, Slauonieque. Cum autem rex Zorobelus erat homo ferocissimus, armisque imbutus, deuotissimus ac defensor fidei christiane,

Crnčić: Popa Dukljanina ljetopis. Kraljevica 1874, pg. 32–36. Iz njega crpao je znanje svoje o smrti Zvonimirovoj Dubrovčanin Tubero, koji piše (ap. Rattkay: Memoria regum et banorum. Viennae 1652. pg. 52–53. Sam spis Tuberonov iz kojega je Rattkay crpao, nije mi poznat): »Memorat Tubero Zuonimirum a Croatis interemptum, eo quod per literas summi Pontificis, ad recuperationem Terrae sanctae inuitatus, id sese facturum promptissime obtulerit. Sed Croatarum gens, inquit Tubero, protinus indignari coepit, ita vt vix perlegi pateretur literas, non solum itaque non consenserunt literis, et hortationi pontificis, verum etiam in regem suum insurgentes, magno tumultu et voci-

feracione conquesti sunt illum huiusce rei authorem esse, ut ipsi relictis coniugibus liberis, patrioque solo, procul per alienas domos errent, aliena sequantur imperia; nec expedire sibi loca illa sancta si liberentur. Atque ita infesta concio pessimis usa consiliis nequirit inhiberi quin repente sanctissimum regem Zuonimerum inuadentes, multis conficerent vulneribus atque interimerent«. — Očito je, da je Tubero (* 1459 † 1527) imao pred sobom hrvatski text, ali gotovo bih rekao kraći, jer ne govori ništa o prokletstvu kraljevu pred smrt, niti o mjestu, naime o Kosovu polju kod Knina; a teško je opet misliti, da bi ova dva tako važna detalja Rattkay naumice ispustio.

uolensque ac liberare cupiens sanctum sepulcrum Christi, quod soldanus occupaverat. Igitur omnibus mandavit sub fidelitate regnicolis, ut unusquisque se prepararet in acie in campo Petrou poglie. Cum autem Slavi aborirent mandata et edicta regis, propter uxores ac liberos dixerunt: »Quid iste facit rex, nunquam ultra videbimus liberos, uxores ac nostram patriam, ad quid nobis persuaderat pertransire mare«, et tunc ii peruersi Slavi persuaderunt secretarium regis, ut eum trucidaret ac alium pincernam nomine Tadeum Slavum. Ac ii duo nocte intrarunt sub regis tentorio, 20. die aprilis, trucidarunt eum in campo supradicto iuxta ecclesiam Sancte Cecilie et antequam obieret, conuocatis omnibus regnicolis, coram omnibus (in) hec verba prorupit: »O infideles Slavi »Slovinci«, quis vos fascinavit me occidere? Semper fuistis infideles et rebelles corone mee«. Dehinc: »O fideles et fratres mei Coruati ac Dalmate, ac ex intimo cordis doleo, quod uos fratres et serui mei fidelissimi, vester ultimus rex ero, quia semper ex nunc alienis regibus et principibus subjecti eritis.« Hec dicens subiit ex hac vita et sepultus est in capitulo thninigensi in ecclesia Sancti Bartholomei ante altare magnum. O infelix Corvati! que talem et tantum regem amisisti: et denique multis annis Croatia Dalmatiaque luxerunt eum. Habebat autem in uxorem sororem Sancti Ladislai regis Ungarie. Mortuoque Zorobalo sine liberis, rex Ladislaus regnum Croatie primo occupavit, ac sue ditioni subiecit usque in presentem diem.¹

Ovim dvim domaćim vijestima, pridružuje se još jedna strana, naime

¹ Arkiv za povj. jugoslav. Vol. IX., 13—14. Ovamo se može još dometnuti »Epitaphium Suonimerii regis Croatorum«, što se nalazi ubilježeno u barberinskom rukopisu. Tome arcidjakona u Rimu, a glasi: »Gemitum quis poterit gentis retinere, Cum hanc turbam viderit fletu flendam vere? Nam hac caligine iubar requiescit Excelso de semine, quam mire torpescit; Cujus namque mors dirre potest pandi Propter atra scelera populi nephandi. Mentis suas ad ima rabidi flexerunt Et nece durissima regem perimerunt, Robustarum virium brachio potentem, Pium Suanimirum, immense pudentem, Qui clipeus fuerat pro eis in hostes, Terere consueverat inimici postes. Flete iam proceres principem honorum, Senes atque puberes terrae Croatorum; Nam regni solemnna prima quae fuere, Nunc honor et gloria simulque ruere«. Gl. Thoma archidiaconus edit. Rački pg. 56. U knjižnici obitelji conte F a n f o g n a - G a r a g n i n u Trogiru ima (kako je poznato) rukopis: »Catalogus ducum et regum Dalmaciae et Croatiae«. Tu se kaže ovako: »28.

Svinimirus qui et Demetrius, ex comite Carinte (= Karinjani), rex factus coronatur iubente Gregorio VII. apud Salonas solenissime 1076. regnumque suum vectigal Sancto Petro fecit; uxor Lepa seu Helena, soror Sancti Ladislavi; filia Claudia nomine, non vitio, uxor Viniki nobili familia Lapuh (= Lapčani); obiit anno 1087 (sc. Zvonimir). — 29. Svinimirus II. alias Stephanus pariter secundus, filius Trebellii (= Slavić), favore optimatum regnum obtinuit, copias ad bellum sacrum 1096. e comitatu corbaviensi expedit, ipse subsecuturus anno 1100, nisi a Chroatis dolo penes Tinium interfectus obiisset martyrio coronatus. Post haec (sicut) rex sanctus praedixerat, imperant Ungari, Bosnenses vero atque Narentani proprio paruerunt principi«. (Priopćio mi don Frane Bulić). Očito je, da je kompilator ovog kataloga iz XVII. vijeka htio da u sklad dovede smrt Zvonimirovu s prvom križarskom vojnom u hronološkom obziru. Inače je vijesti svoje popcrpao iz kronike Popa Dukljanina u Marulićevom latinskom prijevodu ap. L u c i u m: De regno. Amstelaedami 1666. Ja se na njega neću obazirati.

ugarsko-poljska kronika. U trećoj glavi, gdje je govor o pobjedama »Atylae regis« nalazi se ovo: »Totum autem mundum peragrare volens et romanum imperium sibi usurpare cupiens, Romam exercitum suum movit, et armatus feroci animo procedebat. Cui in prima statione nocturni sui. cum in cubiculo dormiret, per visum angelus sanctus apparuit dicens: »Praecipit tibi Dominus Deus Jesus Christus, ut cum ferocitate tua civitatem sanctam Romam, ubi apostolorum meorum corpora requiescunt, nec introeas, nec attemptare audeas, sed revertere et meum electum regem Casimirum, qui in Sclavoniae et Chrwatiae partibus toto cordis ac mentis affectu fideliter in saeculo servivit, in eis, qui ipsum tradendo turpiter occiderunt, ulciscere, quia dixerunt: nunquam rex erit super nos, sed nos ipsi regnabimus; generationem autem tuam post te in humilitate Romam visitare et coronam perpetuam habere faciam. Movit autem inde se et exercitus suos, et pertransivit Alpes Carinthiae, et venit in terminos Chroatiae et Sclavoniae inter fluvios Savam et Dravam; ibique occurrerunt ei principes Chrwatiae et Sclavoniae, et direxerunt acies, et refulsit sol in clypeos aureos, et resplenduerunt montes ab eis, et fecerunt conflictum magnum octo diebus. Tradidit autem eos Deus in manus Aquilae regis, propter regem eorum Casimirum, quam tradiderunt et turpiter occiderunt: caesi sunt autem Sclavi et Chrwati, alii fugerunt, alii in captivitate ducti sunt.«¹

Kad pozorno promotrimo ove tri vijesti, koje su inače svaka od sebe sasvim samostalne, izlazi jasno ono **bitno**, što im je zajedničko: Hrvati ubiše svoga kralja, našto kao osvetnik ulazi u zemlju ugarski kralj i pokori je svojoj vlasti. U detaljima se one dašto veoma razilaze, što je prirodna posljedica samostalnosti svake pojedine vijesti. Na ovu važnu okolnost nije se dosada pazilo, jer je sav trud uložen bio oko toga, da se dokaže, kako su tobože pojedini detalji u oprjeci s ostalim historički zajamčenim faktima, odnosno izvorima. Okolnost pako, da se hrvatski ljetopisac i udaljeni poljski kaluder u bitnosti slažu, dovodi me na misao, da je ta bitnost odista i istinita.

Da se ta tvrdnja na sigurne temelje postavi, potrebno je pojedine izvore podvrći naučnoj kritici.

A) Kronika »Popa Dukljanina.«

Vidjesmo, da je ona najopširnija i da govori glasom dubokog uvjerenja i nepritajene boli, što se veoma dojima čitatelja. Najprije treba odrediti, kad je otprilike vijest o prijekoju smrti Zvonimirovoj napisana, odnosno postala.

Poznato je, da je Pop Dukljanin na molbu svoje svećeničke braće i gradana barskih, naročito mladeži, složio svoj ljetopis nekako oko god. 1150.² Taj ljetopis sačuvao nam se na latinskom jeziku (a na tom ga je isti ljetopisac i napisao) u već spomenutom izdanju Crnčićevu, a na talijanskom u izdanju

¹ Bielowski: Monumenta Poloniae historica. Vol. I. Lwow 1864, pg. 496-497. — Da je tude govor o Zvonimiru (naime »Casimirus«

kronike), pokazat će se docnije kod raspravljanja o toj kronici.

² Račkiju »Književniku« I, (1864), pg. 203-204.

Orbinijevom.¹ U ovom latinskom tekstu nema onih glava, koje govore o prijekoju smrti Zvonimirovoj. Iz toga je jasno, da Pop Dukljanin nije toga ni napisao, što se još bolje vidi iz samog sadržaja njegova ljetopisa; on se naime (izuzme li se nekoliko glava od početka) poglavito bavi južno-dalmatinskim (dukljanskim) događajima, za koje je lako mogao čuti štogod ili po tradiciji, ili ih je sam doživio.

No taj ljetopis počeo se vrlo rano prepisivanjem širiti sve dalje na sjever, te bude doskora i preveden na hrvatski jezik, ali (kako se čini) ne sav, nego samo do XXIV. glave.² Na koncu ovoga prijevoda nalazi se vijest o pogibiji kralja Zvonimira.

Pitanje je sada, kad je ona dodana hrvatskom prijevodu jednoga dijela dukljanske kronike.

Hrvatski prijevod dukljanske kronike s dodatkom o kralju Zvonimiru preveo je na latinski Splječanin Marko Marulić i to god. 1510., kako sam kaže u predgovoru k svomu prijevodu, ovim važnim riječima: »Comentariolum a te (sc. Dujam Papalić) in Craina nuper repertum, *inter vetustissimas gentis illius scripturas*, Dalmatico idiomate compositum, tuo rogatu latinum feci, Croatiae Dalmatiaeque regum gesta continentem.« Ako je dakle za hrvatski tekst Marulić god. 1510. mogao reći, da je naden »*inter vetustissimas gentis illius scripturas*, dalmatico (= croatico) idiomate compositum«, onda se smije ustvrditi, da mu je tada bilo bar kakih sto godina, što se lako moglo vidjeti po papiru i pismu; pomišljati pak na to, da bi učeni Marulić, koji se bavio arheologijom i skupio mnogo solinskih napisa, rekao za kaki mladi spomenik, da ide »*inter vetustissimas . . . scripturas*«, upravo je nedolično kritičkog historika. Dakle onaj egzemplar što ga je Papalić, odnosno Marulić, imao pred sobom, bijaše napisan najmanje nekako oko god. 1400.³ Time dakako nije još nipošto rečeno, da prvotni

¹ Orbini: Il regno degli Sclavi Pesaro 1601. pg. 206—239. Taj se tekst razilazi i po smislu od onoga, kako ga donosi Crnčić (iz Lucija), što dokazuje da je postojalo više redakcija Dukljaninove kronike u XVI. vijeku. Dapače na neku osobitu redakciju upućuje nas Rattkai: Memoria regum et banorum Viennae 1652, koji se također tom kronikom služio. Gl. Crnčić (predgovor) pg. XVIII—XIX. i XXI.

² Da je hrv. tekst prijevod jedne latinske redakcije, a ne tobožnji »liber Gothorum« gl. Crnčić pg. XIX—XXI.

³ Da li je bio napisan glagolicom (što je vjerojatnije) ili ćirilovskim pismom, to je po moje istraživanje sporedno pitanje; samo hoću da kažem, da se taj glagolski ili ćirilovski original izgubio, a srećom nam se sačuvao god. 1546. latinicom učinjeni prijepis popa Jerolima Kaletića. Kaletić učinio je svoj prijepis prema onomu što ga je nešto

prije 1510. učinio Dmine Papalić u poljičkoj Krajini. Za krajinski original (o kojem se Marulić onako izrazio), držao je Kukuljević (Arkiv I, 2—3) da je iz XII. vijeka, Rački (Književnik I, 225) iz početka XIV. vijeka, a Jagić i Crnčić (poglavito iz važnih filoloških razloga) iz XV. vijeka. No filološke promjene mogu se lasno protumačiti neprestanim prepisivanjem i savremenim uplivom jezičnim. Premda nemamo jasno ubilježeno, da je Marulić imao u ruci krajinski original, ipak držim, da je to više nego vjerojatno već radi blizine Poljica od Spljeta, a i radi toga, što ga je odlični Splječanin Papalić mogao sobom ponijeti u Spljet na prepisivanje, za koji je posao u ono doba trebalo više vremena nego danas. Konačno je i sam Papalić zacijelo dobro znao razlikovati mladi spomenik od starijega, a i oni (Markovići) kod kojih se čuvao, jamačno su dobro znali, šta imadu u tom spomeniku i otkuda im on,

egzemplar, naime onaj iz kojega je ovaj kod Markovića u Poljicama nađeni potekao, nije bio i stariji. To nam dokazuje ova izreka hrvatskoga teksta: »I to slišavši kralj ugarski . . . što se biše zgodilo u Hrvatih, pride na pospih (= odmah) s vojskom golemom i vaze kraljevstvo Hrvatsko . . . i Zagorsko i Primorsko i Bosansko kraljevstvo. I imiše kralja Belu za gospodina . . .«¹ Očito je, da je takova refleksivna rečenica mogla biti napisana samo onda, kad je ugarski kralj bio i potpuni gospodar Bosne, to jest prije god. 1377., kad je Stjepan Tvrtko postao upravo nezavisni kralj bosanski, dapače doskora obladao i znatnim dijelom Hrvatske. Da to smijem tvrditi, podupire me izreka, što se nalazi na koncu Marulićeva prijevoda: »Praeterea cum post haec regnum in partes successisset anno a nativitate Christi 1079. Bosnenses Dominum suum sortiti sunt, Naronenses suum, Crovati alienum, ne quis eos frustra olim vel immerito a Zvonimiro devotos credat.«² Jasno je, da se tude aludira na bosanske kraljeve i humske vladare, dakle na drugu polu XV. vijeka. Već je Rački dobro primijetio za Marulićev prijevod: »Uopće može se reći, da je Marulićev prijevod točan samo u smislu, a ne u riječima. S druge strane rekli bismo, da je Marulić, služeći se slobodom prijevoda, sam nešto dodao ili ispravio, što mu se vidaše pogrješno u hrvatskom izvorniku.«³ Za ovo netom navedeno mjesto držim, da ga je Marulić dodao, a to opravdavam time, što one gore pomenute izreke hrvatskoga teksta u njega nema; dašto, ona subjektivna izreka ranijega prepisivača i interpolatora nije se slagala s onakim političkim položajem u Bosni i Humu, kako ga je Marulić poznao.⁴

Utvrđenje ove okolnosti dovelo nas je do toga, da smijemo hrvatski ljetopisni dodatak, odnosno egzistenciju tradicije o prijekoju smrti Zvonimirovoj, postaviti bar u polovicu XIV. vijeka, a to tim više, što znamo da je od godine 1322. dalje, bosanski ban pravi vazal ugarski, kao što je to bio i za Bele IV. (1235.—1270.). Napokon je važno i to, što ljetopisac kaže »Bela prvi«, jer nam to dokazuje, da je znao i za ostale kraljeve toga imena, od kojih mu je morao biti najpoznatiji Bela IV. Iz svega toga konačno slijedi: da je bar prvom polom XIV. vijeka među Hrvatima živjela tradicija, e je kralj Zvonimir poginuo prijekom smrću.

A nije li možda i starija? U ljetopisu samom nemamo uporišta, pa stoga kad bi to ustvrdili, izrekli bismo samo subjektivnu konjekturu, koja još nije nikaki dokaz. Stoga se treba ogledati za sigurnijim osnovom.

Kao treći spomenik koji priča o prijekoju smrti kralja Zvonimira (koga

Sve nam to dokazuje, da ono »inter vetustissimas scripturas« nije fraza, nego zbilja. Htjeti, da je ovaj original samo nađen »među drevnim spisima«, a zapravo bio mnogo mlađi, znači silom dati stvari oprječno značenje. Onom se riječju htjelo nesumnjivo naglasiti drevnost (a prema tome i vriednost) ove kronike.

¹ Crnčić o. c. pg. 35—36.

² Lucius o. c. pg. 309.

³ Književnik I, 223.

⁴ God. 1510. niti je više bilo kraljevine Bošne (od 1463.) niti Hercegovine (od 1481.), ali uspomena na njih kao samostalne države, svakako je bila još vrlo živa. Marulić je o tom mogao znati mnogo toga, dok o političkim prilikama iz prve pole XIV. vijeka jamačno nije imao tako jasne slike.

on griješkom zove Casimirus¹, naveo sam ugarsko-poljsku kroniku. Ta kronika napisana je, kako Ka indl kaže «kurz vor oder nach 1200», a među ostalim ona iznosi »eine offenbar slovenisch (= slawonisch)-croatische Ueberlieferung über das Eingreifen Attilas (!) in die südslawischen Verhältnisse«. ² Ako je dakle moglo koncem XII. ili najkasnije početkom XIII. vijeka doprijeti kazivanje o prijevnoj smrti kralja Zvonimira u Ugarsku i Poljsku, onda je jasno, da je ona već u XII. vijeku postojala i u Hrvatskoj odakle je ona dašto i izišla, jer po svoj prilici ne će nitko biti tako naivan i htjeti ustvrditi, da bi tradicija ili uopće vijesti o hrvatskim događajima za doba narodne dinastije, mogle samorodno nastati u Ugarskoj i Poljskoj. Time još ne ću da kažem, da je u XII. vijeku bila već i napisana ona vijest u dodatku hrvatskoga prijevoda dukljanske kronike, nego naprosto konstatujem jednu važnu činjenicu. U XII. pak vijeku bio je pomenuti kralj hrvatski nesumnjivo još u živoj uspomeni, jer se ime njegovo čita u ispravama dalmatinskim god. 1166., 1187., 1188., 1198., 1200.³ Smije li se stoga tvrditi, da se u to doba, koje ipak nije tako daleko od toli važna događaja kao što je pogibija jednoga kralja, pa k tome još i posljednjega, koji je kroz dulji niz godina mirno vladao, moglo nešto izmišljena, bolje reći po narod hrvatski sramotnoga među Hrvatima pronostiti?⁴ Vijest o prijevnoj smrti kralja Zvonimira, mislim, prvi je puta napisana negdje u prvoj polovici XIII. vijeka, i to baš povodom, kad se stao među Hrvatima širiti jedan dio dukljanske kronike u prijevodu.

Ogledajmo sada detalje hrvatskoga ljetopisa.

Poznato je, da se u srednjem vijeku kod prepisivanja rado dodavalo u tekst, a naročito refleksivnih i subjektivnih izljeva čuvstava. To su tako zvane interpolacije. Time hoću da kažem, da treba paziti nema li i u hrvatskom tekstu takih interpolacija, koje su po vremenu u nj ušle. Tradicija je sama zacijelo bila dosta kratka, ograničivši se na gole činjenice.

Pozorno čitanje hrvatskoga teksta brzo nas uvjerava, da joj je autor bio svećenik, što dokazuju premnoge izjave izrečene u duhu javnoga morala, a kad pomislimo još i na to, da su se u srednjem vijeku baš ponajviše (da ne kažem isključivo) svećenici bavili knjigom, onda moramo biti spremni na više interpolacija, koje tradiciju proširiše i u neku formu zaokružiše.⁵ Jedna je interpolacija očevitna: »I toj čuvše Bogom prokleti i nevirni Hrvati, ki ne mnogo prija daše pomoć hudobnomu sinu, da dobroga njih gospodina kralja Radoslava iz kraljevstva njegova izagnati i s oružnom rukom s nemilostivim sinom njeg-

¹ O tome će na svom mjestu biti napose govora.

² Ka indl: Studien zu den ungarischen Geschichtsquellen. III. u. IV. Wien 1895. pg. 10. i 37. To isto vrijeme uzimaju i svi stariji izdavači i ocjenivači njezini. Da se tuđe ne radi o hunskom Atili, nego zapravo o Ladislavu I. vidjet će se docnije.

³ Smičiklas: Codex diplomaticus. Vol. II. Zgrb 1904. gl. u »indexu« Zvonimir.

⁴ Prema tome pada mišljenje o zamjeni, kako to čine Klaić i Kršnjavi.

⁵ Naime prigodom češćeg prepisivanja. Samo je po sebi jasno (kako je već spomenuto) da su kod toga posla vazda i jezične promjene učestale, pod dojmom onoga vremena.

vim iz zemlje prognati.«¹ Taj pasus stoji između pisma »pape i cesara velikoga grada Rima, s voljom svetoga oca pape« i »Tak čuvši toj (sc. sadržaj pisma) nevirnici, ne daše ni listove dočiti i skočiše . . .« Ta je interpolacija nastala kad je već bila poznata priča o kralju Radoslavu i kad je već doslovno pismo pape i cesara rimskoga bilo napisano, jer tradicija nikad ne običaje doslovno citirati pisma. Isto je tako kasniji i to pismeni dopunak tradicije ono, kad se za Hrvate opetovano kaže, da su »kako na Isukrsta Židove« počeli »vapijuće kako psi ali vuci govoriti«, a konačno i sama kletva kraljeva kasniji je dodatak, kad se naime već vidjelo rasulo narodne dinastije, a još više, kad je nastala među Hrvatima neka težnja, da se odruže od Ugarske, kako je to bilo za kralja Stjepana Tvrtka. Kad više ljudi mačevima i sjekirama (a to je glavno ubojno oružje srednjega vijeka) navali na jednoga čovjeka, onda katastrofa brzo nastupa, te napadnuti nema kad, da se s mnogo riječi oprašta od svojih krvnika.

Hoću dakle da kažem, da je onaj hrvatski tekst, kako je po jednom rukopisu iz XVI. stoljeća do nas dopr'o, znatno prenapravljen i da prije svakog daljeg istraživanja treba odrediti, kako je od prilike glasila gola tradicija. Ja mislim otprilike tako :

Cesar rimski poslao je dozvolom pape rimskoga kralju Zvonimiru pismo, u kojem ga je zamolio, »da bi hotel odlučiti i s nami (= carem) biti zajedno, s pomoću ine gospode kršćanske, koji ovake listove imadu od nas« osloboditi grob Gospodnji. Kralj Zvonimir odlučio se odazvati caru, te sazove u tu svrhu skupštinu (sabor) »u Petih Crikvah u Kosovi« (kod Knina). Hrvati ovdje sabrani ne htjedoše pristati na Zvonimirov predlog, već ga pogubiše. Kad je za taj čin dočuo ugarski kralj, ude s golemom vojskom u Hrvatsku kao osvjetnik Zvonimirov i tako postade ugarski kralj gospodar Hrvatima, od kojega vremena više oni nijesu imali svoga narodnoga kralja.

Već smo gore istaknuli osobito važnu okolnost, da se sva tri podatka o prijevnoj smrti Zvonimirovoj u jednom slažu, naime, da poslije pogibije Zvonimirove ulazi u Hrvatsku kao osvjetnik ugarski kralj. Ovo podudaranje inače sasvim neodvisnih pisaca, pokazuje i na ispravnost ove stavke. Stoga treba kritički pretresti onaj detalj hrvatskoga teksta, u kojem se pripovijeda o pozivu po rimskom caru (a s voljom pape rimskoga) na vojnu na nevjernike i na oslobodjenje svetoga Groba. To je pak s tim važnije, jer se baš tom činjenicom hoće da motivira nasilna smrt kraljeva. Pokaže li se istinitost ove motivacije, može se prijeći i na dalje konzekvencije.

Prvo i prvo treba odrediti, koji se cesar rimski i koji papa ima razumijevati u našem ljetopisu. Za papu je vrlo lako, jer god. 1089. kad je Zvonimir umr'o, vladao je u crkvi katoličkoj Urban II. i to od 12. marta 1088. do 29. jula 1099. Protupapa njegov Wibert-Clement III. (1086.—1100.) nije imao u Hrvatskoj pristaša, dakle otpada svaka pomisao na njega u našem pitanju. Pod »cesarom rimskim« ima se u to doba razumijevati njemački kralj (kao nasljed-

¹ o. c. pg. 34.

nik Karla Vel., odnosno Otona I.), recimo zapadno-rimski car, ali i byzantinski car kao istočno-rimski. Jedan i drugi davali su sebi naslov u tom smislu; stoga se piše njemački kralj još i „*Romanorum imperator augustus*“, a byzantinski car „*βασιλεὺς . . . καὶ ἀτοκράτωρ Ῥωμαίων*“ (lat. *Romanorum imperator*). Šta više, jedan je car drugomu poricao pravo na rimski carski naslov.¹ U to pak doba bili su carevi rimski Henrik IV. (1056.—1106.) na zapadu,² a Aleksije I. Komnenac (1081.—1118.) na istoku. Pošto je Henrik IV. bio u zavadi s papom Urbanom II., dapače proklet još od Grgura VII., to je jasno, da se nipošto ne može i ne smije na njega pomišljati.³ Ostaje dakle neprijeporno Aleksije I. car byzantinski.

Pitanje je sada: u kakvom su odnošaju bili papa Urban II. i Aleksije I. Komnenac u doba Zvonimirove smrti, to jest godine 1088. i 1089., jer se u hrvatskom tekstu izrijekom kaže: »U to vrime zgodi se, da cesar rimski s voljom svetoga oca pape posla posle (= poslanike) i listove kralju Zvonimiru«, a takova tvrdnja suponira potpuno prijateljski saobraćaj između ovih dviju, inače gotovo neprekidno zavadenih vlasti.

Urban II. zasio je papinsko prijestolje nakon što su ga sakupljeni kardinali dne 12 marta 1088. u Terracini izabrali. O daljim događajima s obzirom na odnose s byzantinskim carem Aleksijem piše uvaženi Pichler:⁴ »Urban II. hatte schon wenige Tage nach seiner Wahl im Jahre 1088. zwei Legaten nach Constantinopel geschickt, um dem Kaiser vorzustellen, er möge den Lateinern seines Reiches nicht den griechischen Ritus aufdrängen und ihnen nicht die Azymen verbieten. Alexius lud in seiner Antwort den Papst ein, mit Theologen zu einem Concil nach Constantinopel zu kommen. Dieser Plan ward vereitelt durch das Schisma des Gegenpapstes Guibert und durch die Vorstellungen Rogers, von dem der Papst sich berathen liess. Die Nachricht Bertholds, Urban habe auf einer römischen Synode (1089.) den Alexius vom Banne losgesprochen, in den er ja gar nicht gekommen war, ist sicher unrichtig.« Langen⁵ kaže ovako: »Bald nachher (April 1088.) begab sich der Papst von Terracina nach

¹ O tome gl. vrlo dobru radnju Michael: Die Formen des unmittelbaren Verkehrs zwischen den deutschen Kaisern und souveränen Fürsten vornehmlich im X., XI. und XII. Jahrhundert. Leipzig 1888, pg. 132-137. (Briefwechsel mit dem griechischen Kaiser). U jednoj bilješci kaže Michael: »Luidprand in der legatio c. 47. schildert die gewaltige Entrüstung der Griechen darüber, dass der Papst in einem Briefe an den griechischen Kaiser diesem nur imperator Graecorum genannt habe. Luidprand erwiedert, in künftigen Briefen solle das nicht wieder geschehen: quarum superscriptio haec erit: Johannes papa Romanus, Nicephoro, Constantino, Basilio magnis Romanorum imperatoribus atque augustis.« (pg. 136., nota 1.).

² Protukralja godine 1089. nije bilo, jer se kuckavni Herman Luksenburgovac (od 26. dec. 1081.) još god. 1088. odrekao njemačke krune, a i inače ga nije išao naslov rimskoga cara, jer nije bio za takova okrunjen. Stoga se on u svojim spisima piše naprosto »rex Alamanorum«.

³ Kako su to grješkom dosada činili svi, što su se bavili Zvonimirovom smrti na osnovu hrvatskoga ljetopisa.

⁴ Pichler: Geschichte der kirchlichen Trennung zwischen dem Orient u. Occident Bnd I. München 1864, pg. 280—281.

⁵ Langen: Geschichte der römischen Kirche von Gregor VII. bis Innocenz III. Bonn 1893. pg. 169—170.

Sicilien zu dem Grafen Roger, den er um eine Zusammenkunft in Troina bitten liess. Es handelte sich nämlich um den bekannten Zwist zwischen den Lateinern und Griechen in Unteritalien. Urban hatte eben eine Gesandtschaft zu dem Kaiser Alexius von Konstantinopel geschickt mit der Aufforderung die Lateiner ferner nicht zum Gebrauchen des gesauerten Brodes bei der Messe zu zwingen. Der Kaiser hatte daraufhin den Papst nach Konstantinopel eingeladen, damit dort binnen ein und einem halben Jahre über die Frage disputirt und eine gemeinsame Entscheidung auf Grund der ächten Ueberlieferung gefällt werde; er (der Kaiser) werde sich einer solchen gemeinsamen Entscheidung unterwerfen. Der Graf Roger rieth dem Papste die Einladung anzunehmen. Aber — vorgeblich — hielten die wirren Zustände in Rom diesen davon ab. Doch scheint der Papst durch eine nochmalige Gesandtschaft die Einladung des Kaisers freundlich erwidert zu haben. So verstehen wir den Bericht Bernalds (a. 1089), der Papst habe durch Legaten den Kaiser von der Exkommunication absolvirt.« Röhrich¹ opet veli: »Er (sc. Urban II.) nahm den Kaiser Alexius (1089.) nachdem er ihm Absolution bewilligt hatte, wieder in die Kirchengemeinschaft auf.« Napokon tvrdi Chalandon:² »Il nous faut donc examiner quelles étaient à ce moment les relations de Byzance et de Rome... L'empereur possédait l'instruction théologique qui, à Byzance, faisait partie indispensable de l'éducation supérieure. Aussi, contrairement à ce que croyait Baronius, Alexis peut il être regardé comme antilatin. A son règne se rapporte une série de mesures vexatoires prises contre les Latins habitants les terres de l'Empire. C'est ainsi qu'il leur interdit de célébrer la messe en faisant usage des azymes et les obligea à suivre le rite grec. Le pape Urbain II. entra, à cette occasion, en rapport avec le basileus et envoya, en 1089., l'abbé du couvent de Grotta-Ferrata à Byzance pour prier le basileus de rapporter cette mesure. Alexis, bien que pénétré des idées orthodoxes, revait la réunion des deux Églises, aussi se montra-t-il fort bien disposé envers le pape et proposa la réunion d'un concile, qui se tiendrait à Constantinople, dans un délai de dix-huit mois. A la suite de ces négociations, Urbain II. le releva de l'excommunication.«

Iz ovoga kazivanja četvorice najvažnijih autora o tom pitanju, nesumnjivo i jasno slijedi, da su god. 1088. i 1089. to jest u doba Zvonimirove smrti, odnošaji između pape Urbana II. i cara Aleksija I. bili osobito srdačni, dapače ima i jedna savremena vijest baš za god. 1089., prema kojoj je papa Urban cara Aleksija riješio prokletstva, što je izrečeno nad grčko-istočnom crkvom i njezinim pripadnicima još god 1054.³ Prema tome dakle ne može biti prigo-

¹ Röhrich: Geschichte des ersten Kreuzzuges. Innsbruck 1901, pg. 17.

² Chalandon: Essai sur le règne d'Alexis I. Comnène (1081—1118) Paris 1900, pg. 129—130. — Ja sam se na ovom mjestu naumice pozvao na modernu literaturu, a ne na izvore, jer nisam bio rad da opetujem. Kazivanje gore navedenih pisaca temelji se na onom, što javlja Gaufrédus Malaterra za g. 1088.

(Muratori: Scriptores rerum ital. Vol. V., 593—594.) i Bernold za god. 1089. (Mon. Germ. Script. V, 450).

³ Da li je ta vijest istinita (kako hoće Röhrich i Chalandon) ili ne (kako tvrde Pichler i Langen), za moj je zadatak bez veće vrijednosti, jer bilo ovako ili onako, ona svakako pokazuje na prijateljske odnose između pape i cara, a to je za mene glavno. Meyer

vora hrvatskom tekstu, kad se u njemu kaže, da se car (sc. Aleksije) obratio na kralja Zvonimira »s voljom svetoga oca pape« (sc. Urbana). Ali čemu to »s voljom«? Zna se, da je kralj Zvonimir pri nastupu svom na prijestolje (1076.) položio papi Grguru VII. vazalsku prisegu, a to je dakako vrijedilo i za Grgurove nasljednike kao i za Zvonimirove.¹ Stoga car Aleksije sasvim korektno postupa, kad se obraća ponajprije na papu kao na suverena Zvonimirova; vidi se očito težnja careva, kako nije rad, da povrijedi papinsko političko shvaćanje onoga vremena.

Sada treba da ispitamo ono »posla (sc. rimski car) posle (= poslanike) i listove svoje.« O tom nas najbolje upućuje Michael; on kaže: »Es gehörte zur guten Sitte, dass ein Fürst zur Uebermittlung eines Briefes an einen andern, um diesen zu ehren, eine vornehme Person mit dem Botenamte betraute, die dann auch der Vorlesung des Briefes beiwohnte... Die Überbringer der Briefe hatten gewöhnlich noch einen Auftrag mündlich auszurichten, neben dem der Brief oft als das weniger Wichtige erscheinen mochte. Manche Briefe sind unter diesem Gesichtspunkt wesentlich als Begleitschreiben für die mit einem mündlichen Auftrag von einem Herrscher zum andern gehenden Personen zu betrachten. Derselbe Bote besorgte oft Brief und Antwort, eben wie eine mündliche Erwiderung auf den von ihm ausgerichteten mündlichen Auftrag.«²

Kako vidimo, i u toj se vijesti hrvatski ljetopisac sasvim slaže s duhom onoga vremena.

Dalje kazivanje ljetopiščevo, da je kralj Zvonimir sazvaio »skupšćinu i shod«, dakle sabor, »u Petih Crikvah u Kosovi«, takoder se ne opire našem znanju nutarnjega uređenja onovremene države Hrvatske. Rački kaže: »Iz ovih dakle isprava slijedi, da su u Hrvatskoj prije XII. stoljeća držane skupštine, u kojih je s plemstvom i svećenstvom sudjelovao takoder puk. . . . Sazivane su bile, kad je potreba ili dobro zemlje zahtijevalo, dakle u neopredijeljeno vrijeme; sazivane su obično u sijelo vladaočevo t. j. u glavni grad, ili u grad druge župe, pak i drugamo, kamo se shodnije činilo. Pravo sazova bijaše u prvom redu u kneza, kralja, vladaoca; ali ne bijahu isključeni ni drugi, da u slučaju nužde ureku skupštinu. U skupštinu mogao je osim starješina zemlje doći svaki slobodni žitelj zemlje. U skupštinama raspravljali su se poslovi odnoseći se na cijelu zemlju, poslovi općega interesa, stvarali zakoni, rješavale raspre; bijahu dakle organ zemlje zakonotvorni, upravni i sudstveni.«³ Isto je tako mjesto kao takovo sasvim vjerojatno. Bulić kaže: »Za zadnjih pedeset godina narodne di-

von Kno n a u (Jahrbücher des deutschen Reiches unter Heinrich IV. u. V. Vol. IV. Leipzig 1903., pg. 199 u. 9.) kaže: »Die ganz allein stehende Angabe Bernolds a. 1089... ist wohl hier (sc. 1088) heranzuziehen.« — Glede orijentalne politike papinske u to doba gl. Norden: Das Papsttum u. Byzanz. Berlin 1903. pg. 38–57. — Iz daljega raspravljanja pokazat će se, da je naš Zvonimir žrtva Aleksijeve politike prema Rimu.

¹ Zvonimir se kune: »... ego, inquam, Demetrius qui et Suinimir dei gracia et apostolice sedis dono rex, ab hac hora in antea sancto Petro et domno meo pape Gregorio suisque successoribus... ero fidelis«. Rački: Documenta pg. 104.

² Michael o c. pg. 137–139.

³ Rački: Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. vijeka. Zagreb 1894., pg. 108, III.

nastije Knin se domogao osobite važnosti i ugleda, jer je postao i državnim i crkvenim središtem, i zato se za te dobe češće spominje. Hrvatski kraljevi, ne imajući ni u jednom gradu stalnoga stolovanja, provodili su razne godišnje dobe u različitim gradovima i tvrđam dalmatinskim. A Knin bijaše jedno od tih njihovih boravišta, dapače rekao bi ponajmilije, te su u njemu, ili rade u okolici mu, imali svoje dvore.«¹ Dapače posljednja nam za sada poznata isprava kralja Zvonimira izdana je baš u Kninu dne 8. oktobra 1087.² Glede onoga »u Petih Crikvah u Kosovi« upućuje Bulić ovako: »Nama se čini, da »u Petih Crikvah« ne smije se razumijevati kao crkva sa pet absida, što bi bilo odveć prenapeto; nego jednostavno, da je širom Kosova polja po brežuljcima bilo pet crkava, ne u okupu, nego na dalje jedna od druge, a da je na polju oko njih držan sabor.«³ Polje kod Knina zove se i danas Kosovo polje. Pod tim imenom spominje se ono u ispravama prvi puta (koliko ja znam) god. 1488.⁴ Nemamo razloga posumnjati u to, da se ono nije tako zvalo i prije toga vremena, pa sve da i jest, svakako je redaktor onoga teksta, kakav je sada pred nama, imao jasno na umu baš ovo polje. I tako smo glede mjesta potpunoma upućeni.⁵

Došli smo konačno do jezgre čitavoga događaja, to jest do poziva cara Aleksija »s voljom« pape Urbana II. kralju Zvonimiru, da pode »oslobodit mista, koja je za ljubav našu okrvavio (sc. Spasitelj) i gdje je pridao duh ocu kroz muku i trud, i greb, u kom bi položeno prislavno tilo njegovo.«

Svi oni, koji su dosada raspravljali o smrti kralja Zvonimira, jednoglasno su tumačili to bitno mjesto hrvatskoga ljetopisca kao poziv u križarsku vojnu. Rački je baš radi toga, što god. 1089. niti je bilo križarske vojne, niti se papa na nju spremao, zaključio: »da nije mogao s te strane prispjeti ovaj poziv u Hrvatsku, koji bi dao povod skupštini, razjarenosti u narodu i ubojstvu kralja Dimitrija Svinimira,« nego »da je kralj Dimitrija Svinimir preminuo naravnom smrću.«⁶ Isto tako i Klaić, koji kaže, da se pričanje hrvatskog ljetopisca ne može uvažiti s razloga, »što se za njegova (sc. Zvonimirova) života nije nitko ni najmanje spremao na križarske vojne. Grgur VII. zamislio je doduše ideju o oslobođenju svete zemlje, te je pisao u to ime mnogim vladarima evropskim, ali glas njegov ostade glasom vapijućega. A ne uzev ni toga u obzir, imade u pripovijesti toliko neistinitih podataka, koji upravo čine cijelu priču sumnjivom. Tako se kaže, da je rimski papa poslao Svinimiru listove zajedno s rimskim

¹ Bulić: Hrvatski spomenici u Kninskoj okolici iz doba narodne dinastije. Vol. I. Zagreb 1888., pg. 3.

² Rački: Documenta pg. 145: »In Teneno«.

³ Bulić: o. c. pg. 13.

⁴ Lopašić: Bihać i bihaćka krajina. Zagreb 1890, pg. 299: »Vuk Bezovnich de Kozouo«.

⁵ Tomašić u svojoj kronici (Arkiv IX, 26) ima »campo Kossalouo«, što je Lopašić (Karlovac. Zagreb 1879, 4) istumačio kao

»Kozlovo polje«, te dodao kao tumač: »današnja Bukovica više Zadra«. Pošto Bukovica nije polje nego brdovit prijedjel, mora se uzeti, da je Lopašić pogriješio, te da se pod »campo Kossalouo« ima razumijevati kninsko Kosovo polje. Prema tome je više nego samo vjerojatno, da je Tomašić pravo ime (možda nehotice) iskrivio u »Kossalouo«, mjesto »Kossouo«.

⁶ Rad jugosl. akad. vol. 19, pg. 102.

cesarom, a općenito je poznato, da se Grgur VII. nije ni najmanje slagao s rimskim carem i njemačkim kraljem Henrikom IV., već da mu je bio najljućim neprijateljem.«¹ Stoga i on najodlučnije zabacuje nasilnu smrt Zvonimirovu. Uz njih pristaje Gruber: »Već je Rački dokazao, da za Zvonimira nisu pape (Grgur VII., Viktor III. i Urban II.) pozivali nikakvih kršćanskih vladara u križarsku vojnu.«² Dapače i oni, koji inače vjeruju u nasilnu smrt Zvonimirovu, misle, da je u hrvatskoj kronici govor o pozivu u križarsku vojnu. Tako Smičiklas drži nezadovoljstvo naroda hrvatskoga s nutarnjom politikom kraljevom uzrokom umorstvu, a što narodna predaja kaže, da je Zvonimir ubijen radi križarske vojne, to misli, da je strašna narodna odsuda one politike, koju je tako vjerno kralj slijedio prema papi. Konačno domeće: »Ovo je samo slutnja, zagonetka ostaje, mi ju ne riješismo.«³ Virag se opet trudi da pokaže, kako je u ono doba duh na zapadu bio već spreman na križarske vojne; prije svega kod viteških Normana, kad je Svinimir još uvijek nad Hrvatima vladao. Sumnjati bi se sada još uvijek dalo, nije li se i kod nas kušalo već onda pripravljati Hrvate, koji ukraj bojne mješavine na Balkanu i s nje nastale iznemoglosti predstavljahu za Svinimira jedinu moćniju državu, o koju bi iz Rima pokrenuti pokret mogao naći uporište u zemlji, kojom je bilo kopненоj križarskoj vojsci prolaziti. Dakako dokaza tome pozitivnih nema, ali mjesto njih — tko može samo vjerovati, da su prilike tada u Hrvatskoj bile za pripravljanje križarskih vojna, — mogao bi se pozvati na niti osam godina kasnije faktično učestvovanje dalmatinskih gradova, tih uzdanika Svinimirovih, kod prve križarske vojne. A tko ne može u to vjerovati, kao ni mi, a ne će da bijedi Dukljanina sa pristranosti, volja ga uzeti, da je i nehotice pogriješio, iz mijenivši lak o drugu koju vojnu, na koju je još uvijek Svinimir dospio u početku Urbanova papovanja s onom bolje poznatom križarskom, koja se je vodila za istoga pape.«⁴ Isto tako i Kršnjavi: »O tim su se vijestima živo prepirali

¹ Klaić: Kralj Dimitar Svinimir i njegovo doba. Zagreb 1876. pg. 33. Vidjesmo, da taj posljednji prigovor ne vrijedi.

² Gruber: Iz stare hrvatske povijesti. Zagreb 1901. pg. 34. Tako i Mesić (Dimitar Zvonimir kralj hrvatski. Zagreb 1877. pg. 29. Iz »Rada« vol. 39): »U ostalom i ja uzimam, da je posve temeljito dokazano, da je Zvonimir umr'o ne nasilnom, nego naravskom smrću«. Od starijih naših pisaca držali su vijest o pogibiji Zvonimirovoj kao neispravnu Rattkay (o. c. pg. 52—56) radi pomanjkanja valjanog dokaza i radi toga, »quod non Zvonimeri tempore Romanus Pontifex Christianos Principes ad Terrae Sanctae recuperationem sit hortatus, sed septem annis postea«. Lucius (o. c. pg. 106) ne govori ništa opširnije o Zvonimirovoj smrti, ali se jasno vidi, da ju smatra naravnom, s pozivom

na ugar. kronistu Thuroczyja i našeg Tomu arcidjakona. — Ivan Tomko Mrnavić (Regiae sanctitatis illyricanae foecunditas. Romae 1630. pg. 244.) jasno kaže, da je Zvonimir ubijen izdajnički radi križarske vojne na koju je Urban II. sazvaо evropske vladare. — Krčelić (Notitiae praeliminares Zgrb 1770. pg. 117) opet piše: »An vero sub his comitiis (kod Knina) impie a Croatis trucidatus fuerit Zvonimirus, ut trastulit Marulus? aut vixerit ad annum sequentem, res adhuc obscura incertaque est«. U tom neodlučnom položaju nalazi se i Ljubić (Pregled hrv. povjesti. Rieka 1864. pg. 31).

³ Smičiklas: Povjest hrv. Vol. I, 257—258.

⁴ Virag: Pabirci po davnijoj hrvatskoj povjesti. Rijeka 1891. pg. 22. Ova slutnja Viragova pokazat će se kao ispravna.

uslijed Račkove tvrdnje, da kralj Zvonimir nije umr'o nasilnom smrću. On navodi dva argumenta protiv te tvrdnje izvora. Prvo: Pošto su križarske vojne nastale tek desetak godina poslije smrti Zvonimirove, to se odatle izvodi, da vijesti o nasilnoj smrti Zvonimirovoj ne mogu biti istinite. Ne gledajući na to, da ove vijesti mogu dobre biti, ako motivacija i nije dobra, ne čini se ni motivacija nevjerovatnom, pošto je jedna od najmilijih ideja pape Grgura VII. bila, da se ustroji križarska vojna, a Zvonimir je bio muž, koji će ispuniti i najmanju želju pape »svoga gospodara«, što je i dokazao. Poznato je, da su nasljednici Grgura VII., Viktor III. i Urban II. izrično naglasili, da će politiku Grgurovu nastaviti, lako je dakle mogao Zvonimir htjeti, da izvede Grgurov poziv i za ljubav njegovih nasljednika. Zvonimir bio je revnitelj, a ne smije se zaboraviti, da je spljetski nadbiskup Laurencije stabilitet rimske politike na njegovom dvoru predstavljao. Ne smije se zaboraviti ni to, da nemamo tu posla s ispravom, nego s ljetopisom, gdje se pripovijedanje jednoga fakta tek na laku ruku po čuvenju krivo motivirati i razjasniti može, ne izuzevši ni slučaj, da ju je zabilježio i očevidac.«¹

Ali tome nije tako, jer se obje stranke varaju u svom budi tobožnjem do slovnom, budi »prenesenom« tumačenju hrvatskoga ljetopisca.

Prvo i prvo treba još jednom točno ustanoviti, što kaže hrvatski ljetopisac, jer je jedna od najobičnijih, ali i najtežih mana historiografije, ili previše ili premalo čitati u »izvoru«. Hrvatski ljetopisac naprosto pripovijeda: da je rimski cesar s voljom papinom zamolio Zvonimira po poslanicima i pismima, da bi s narodom svojim odlučio, da s njime (t. j. cesarom) i zajedno još s nekom kršćanskom gospodom, koja su nalična pisma od njega primila, pođe osloboditi svetu zemlju i grob Spasiteljev. Tude nema ni riječi o križarskim vojnama kao takovim (i ako im jest kasnije bio taki zadatak), već je jedino govor o molbi bizantinskoga cara Aleksija na

¹ Kršnjavi: Prilozi historiji salonitani Tome arcidjakona spljetskoga (Vjestnik kr. zem. arkiva vol. II. Zagreb 1900), pg. 163—164. U bilješci svoga najnovijega djela »Slavensko bogoslužje u Hrvatskoj« (Zagreb 1904), piše Tkalčić ovako: »U novije doba neki domaći naši historici pobijaju ovu vijest (sc. da je Zvonimir poginuo »kad je na poziv pape i cesara rimskoga imao dići narod u križarsku vojnu«) kao neistinitu; ja ju smatram sasvim vjerodostojnom. Povodom Zvonimirove smrti po kazivanju ovoga domaćega kroniste, bio bi papin poziv u križarsku vojnu. Ako se i ne spominje u toj vijesti ime onoga pape koji poziva u vojnu, to je bez svake dvojbe bio Grgur VII.; za njega se bo nepobitno znade, da je zamislio kri-

žarsku vojnu, ali ju za života radi silnih borba s njemačkim carem Henrikom IV. nije mogao izvesti. Kako se znade, istom u proljeće god. 1096. krenula je križarska vojna, poslije poziva Urbana II. na klermonskom saboru, a Zvonimir bio posječen na Kosovi svakako već god. 1088—1089, to ovaj poziv u križarsku vojnu bio je doista pape Grgura VII. — Drugi je razlog zašto prihvaćam ovu bilješku o Zvonimirovoj posjeći, jerbo ju je naš hrvatski kronista napisao sam o sto godina kasnije (svršetkom XII. vijeka), dakle u drugom, a najviše u trećem koljenu onih, koji su ovaj povjestni ali znameniti čin, kao što je ubijstvo vlastitoga kralja, ili sami vidjeli i prisustvovali mu, pak ga pripovijedali sinovima a i unucima svojim« (pg. 55).

kralja Zvonimira, kakve je molbe navodno taj isti car upravio i na druge kršćanske vladare, za vojenu pomoć, s kojom će on (car) poći na oslobođenje svetih mjesta.

Sada treba ovu i ovakovu u pravom smislu hrvatskog ljetopisca navedenu jezgru kritički prosuditi.

Poznato je, da je car Aleksije imao još od početka svoga vladanja teških borba s Pečenezima na Dunavu u današnjoj Bugarskoj i sa Seldžucima (Turcima) u Maloj Aziji. God. 1087. bude on kod Silistrije na Dunavu od Pečenega ametom potučen, tako da je jedva iznio živu glavu, dok se Pečenezi razlješe kao divlja bujica do pred vrata carigradska. U isto doba udare na nj s istoka Seldžuci (Turci), te osvojivši Klazomene i Phokae-u, navale s uspjehom i na otoke Mitylenu i Chios.¹ Carstvo byzantinsko u taj se čas nalazilo u osobito kritičnom položaju, pa tako zamoli Aleksije flandrijskoga grofa Roberta, koji se vraćao iz Palestine s hadžiluka kući, za vojenu pomoć od pet stotina vitezova. Robert to obeća ugroženom caru, no pošto pomoć ne stiže za vremena, ponovi car molbu svoju pismeno na proljeće god. 1088.; slijedeće god. 1089. odista ona i stiže. U svom pismu od god. 1088. zamoli car Aleksije flandrijskoga grofa Roberta i ostale žitelje flandrijskih grofovija za pomoć protiv Pečenega, a naročito Seldžuka (Turaka), čija se moć (kako car kaže) protegla od Jerusalima preko Antiohije sve do pred Carigrad, ali tako, da pomoć dode još za vremena, jer će se samo na taj način kršćanska vlast održati na istoku, a s njome, što je važnije (kaže car) i grob Gospodnji.²

A je li to bio jedini poziv Aleksijev za pomoć od zapadnih vladara?

Hagenmeyer crta položaj cara Aleksija poslije poraza kod Silistrije (1087.) i kad Pečenezi provališe sve do Carigrada ovako: »Alexios aber war nicht imstande, ihrem Vorrücken Einhalt zu thun; er befand sich bei Kypsella in einer derart traurigen Lage (god. 1088.), dass er rat- und mittellos ihnen

¹ O tome kritički i opširno raspravlja Chalandon: o. c. pg. 95—136 (Chapitre IV: Lutte de l'empire contre les Turcs et les Petchènègues (1084—1092). — Glede kronologije gl. Dieter: Zur Glaubwürdigkeit der Anna Komnena. (Byzantinische Zeitschrift Vol. III. (1894) pg. 386—390), — Nadalje: Hagenmeyer: Der Brief des Kaisers Alexios I. Komnenos an den Grafen Robert I von Flandern. (Byz. Zeitschrift vol. VI. 1897 pg. 1—32.)

² Ovo pismo najbolje je izdano ap. Hagenmeyer: Epistolae et chartae ad historiam primi belli sacri spectantes quae supersunt aevo aequales ac genuinae. (1088—1100). Innsbruck 1901. pg. 3—7. Nr. I. Gl. još Hagenmeyer u Byz. Zeitschrift l. c. i Chalandon o. c. pg. 117—118 i 325—336 (Appendice: La lettre d'Alexis au comte de Flandre).

Posljednji stavak u njemu glasi: »Agite ergo dum tempus habetis, ne Christianorum regnum et, quod majus est, Domini perdati sepulcrum«. Ovo posljednje mjesto tumači Hagenmeyer (a s njime se slaže i Chalandon) ovako: »Der Briefsteller will sagen: auch des heiligen Grabes geht ihr verlustig, wenn ihr den Griechen nicht zu Hilfe kommt, insofern man euch in Zukunft dasselbe zu betreten wehren, ja vielleicht dasselbe ganz zerstören wird«. Za nas je najvažnije to, da se u pismu odista spominje grob Gospodnji kao ono nešto, radi čega treba vojenom silom doći u pomoć byzantinskom caru. Glede sadržaja samoga pisma držao sam se Chalandon a i njegovih rezultata, koji se u glavnom podudaraju s Hagenmeyerovim a.

gegenüberstand und keinen andern Ausweg mehr fand, als mit denselben einen Waffenstillstand zu vereinbaren. Damals war es, als er auch in die umliegenden Länder den Migidenos abgesendet hat, damit dieser ihn Hilfstruppen herbeiführe.«¹ Dapače iste godine 1088. i 1089. obratio se Aleksije na papu Urbana s više pisama, u kojima ga je molio za pomoć, kako to svjedoče savremenici Ekkehard von Aura i Bernoldus. Prvi piše: »Predictus etiam Alexius imperator Constantinopolitanus super eisdem barbaris predonibus (sc. Seldžuci), per maiorem iam regni sui partem diffusis, non paucas epistolas Urbano papae direxit, quilus in defensionem orientalium ecclesiarum se non sufficere deploravit, obtestans, totum, si fieri posset, occidentem, qui iam ex integro christiana professione censeretur, sibi in adiutorium advocari, promittens per se cuncta necessaria praeliaturis terra marique ministrari.«² Bernoldus pak javlja: »Item legatio Constantinopolitani imperatoris ad hanc sinodum pervenit, qui dominum papam omnesque Christi fideles suppliciter imploravit, ut aliquod auxilium sibi contra paganos pro defensione s. ecclesiae conferrent, quam pagani iam paene in illis partibus deleverant, qui partes illas usque ad muros Constantinopolitanae civitatis obtinuerant. Ad hoc ergo auxilium dominus papa multos incitavit, ut eciam iureiurando promitterent, se illuc Deo annuente ituros et eidem imperatori contra paganos pro posse suo fidelissimum adiutorium collaturos.«³

Kad ova tri suvremena izvora usporedimo i dobro proučimo, odmah ćemo se uvjeriti o ovim nepobitnim činjenicama: 1. Byzantinski car Aleksije našavši se u teškoj nevolji, tražio je kod zapadnih vladara vojenu pomoć. 2. U tom pomagao i podupirao ga je papa, dapače on je i sam pozivao, da se caru ide u pomoć. 3. Radilo se o obrani kršćanske crkve na istoku i, kako sam car dodaje u svom pismu flandrijskom grofu Robertu, o »grobu Gospodnjem« (sepulchrum Domini). Hagenmeyer kaže u svom komentaru Ekkehardu von Aura kod gore navedenih riječi: »Diese Worte constatiren einen häufigen Briefwechsel zwischen Alexius und Urban... Gewiss ist während dieses Briefwechsels, in welchem über verschiedene kirchliche Angelegenheiten verhandelt wurde, auch oftmals die Türkenbedrückung zur Sprache gekommen und darf aus dem von Ekkehard erwähnten allgemeinen Inhalt der kaiserlichen Schreiben geschlossen werden, dass er auch diese Briefe, sei es im Original oder in Copien zu Gesicht bekommen hat.«⁴

Poslije svega ovoga može li se još reći, da je vijest hrvatskoga ljetopisca izmišljotina, priča, narodna pjesma i nalično? Zar nije prava i glavna jezgra njezina baš ono, što se nalazi zabilježeno za isto vrijeme i u drugim stranim izvorima, a naročito u pismu carevu na flandrijskoga grofa

¹ Hagenmeyer: o. c. pg. 17., s pozivom na Annu Komnenku.

² Ekkehardi auragiensis abbatis Hierosolymita. Ed. Hagenmeyer. Tübingen 1877, pg. 81-83.

³ Bernoldus u Mon. Germ. Script. vol. V. pg. 462. Doduše ova se vijest odnosi na

god. 1095., no radi tješnjih veza između cara i pape može se uzeti, da je naličnih poslanstva s careve strane, a naloga papinskih, bilo i prije. Gl. Hagenmeyer u Bvz. Ztschf. pg. 31.

⁴ o. c. pg. 81-82, nota 14

Roberta? Zar nije sada sasvim razjašnjeno kazivanje hrvatskoga ljetopisca i to tako, da je car Aleksije privolom pape Urbana II. upravio koncem g. 1088. ili početkom 1089. na Zvonimira pismo, u kojem ga je zamolio, da mu pomogne protiv poganskih Pečenega i Seldžuka, a ta je pomoć motivirana još i time, da će se tako i grob Spasiteljev spasti za kršćane, kako car jasno piše grofu Robertu. Konačno ne valja smetnuti s uma i veliku lukavost grčku (osobito u nevolji); nije nemoguće, da je car, samo da lakše predobije Zvonimira i Hrvate, tobože veću važnost stavio na oslobođenje sv. Groba, nego li na spas svoje države, o čemu se zapravo radilo. Ta samo pod tom izlikom mogao je za sebe većom sigurnošću predobiti katolički zapad.¹ Konačno treba i na to pomišljati, da je Zvonimir bio susjed Aleksijev, šta više, u Carigradu zacijelo onda još nijesu zaboravili nekadanji vazalni odnošaj Hrvatske prema carstvu. Ako se car mogao u nevolji uteći za pomoć u daljenom flandrijskom grofu Robertu, onda se tim prije mogao sjetiti Zvonimira, vazala svoga prijatelja Urbana II.²

Iz svega toga slijedi, da nije bilo potrebno pomišljati na križarske vojne kao takove, nego se dobro upoznati s političkom situacijom kroz god. 1088.—1089, naročito u Rimu i Byzantu, a to sam eto i učinio i zato došao do sasvim drugoga rezultata. Istina je, hrvatski ljetopisac osobito krepko ističe oslobođenje sv. Groba (koje je zapravo bila sporedna stvar, kako vidjesmo) u pozivu Aleksijevu na Zvonimira, no osim onoga, što sam već rekao o lukavosti Aleksijevoj, lako je to još i time protumačiti, što su brzo po Zvonimirovoj smrti počele križarske vojne, a važnost njihova morala se snažno dojmati razvika prvotne istinite tradicije, jer treba misliti i na to, da događaj nije neposredno zabilježen od suvremenika. Nadalje treba i na to misliti, da je ljetopisac kao svećenik veću važnost polagao na glas o oslobođenju sv. Groba, nego li je to zapravo u tradiciji samoj bilo, jer evo kaže: »I oni Bogom prokleti počеше kričati i vikati na svetoga kralja . . .«, a i sav ostali ton odaje tendenciju, da se Zvonimir prikaže kao mučenik za svetu i pravednu stvar kršćansku, pa zato i svršava ljetopisac riječima: »I pojde duh njegov po milosti onogaj, ki sve može, s anđjeli veseliti se u vike vikom.«

Predimo sada na posljednje riječi ljetopiščeve. On kaže: »I toj slišavši

¹ o. c. pg. 82 - 83, nota 17, 18.

² Konačno može se i takim ratom u tuđu korist još bolje protumačiti razjarenost naroda hrvatskoga, koji kan da je znao o čemu se zapravo radi, jer ljetopisac kaže, da Hrvati »ne dadoše ni listove pročititi i skočiše, ne samo da bi pristali na dostojnu molbu svetoga oca pape i cesara rimskoga, da sveta mista iz ruk poganskih uzmu i oslobode, da, oni Bogom prokleti, počеше kričati i vikati na svetoga kralja, tužeći se i vapijući jednim glasom kako na Isukrsta Židove: »da on išće izvesti njih iz domov njih, iz žen i

dice njih i s papom ter s cesarom otimati mista, gdi je Bog propet i gdi je greb njegov. A što je nam zato?« Oduzmite ono što je natrunjeno i navučeno tendencijom piščevom, pa će vam ostati kao temeljna misao: Hrvatine će da idu za drugoga u daleki rat, i to ni na čiju molbu, pa ni za oslobođenje svetih mjesta, čega do onda uopće još nitko nije ni pokušao, dakle samo po sebi moralo biti od kudikamo manjega čara, nego li je to kasnije u doba pravih križarskih vojna bilo.

kralj ugarski imenom Bela prvi, što se biše zgodilo u Hrvatih, pride na pospih (= odmah) s vojskom golemom i vaze kraljevstvo hrvacko.« Dalje riječi su subjektivne refleksije ljetopiščeve, jer prikazuju rasulo narodne države Hrvatske kao kazan božju za ubojstvo nevinoga kralja Zvonimira; »zli teg zlu plaću čeka«, kaže on.

U oči udara ime ugarskoga kralja, naime Bele I. To je očito krivo, jer kako je dobro poznato i tvrdo zajamčeno, ovdje je govor o ugarskom kralju Ladislavu I. i njegovoj invaziji u kraljevstvo Hrvatsko na proljeće god. 1091. Ali ta grješka nije tako velika, a po gotovo po vjerodostojnost samoga ljetopisa tako bitna, kako se u prvi mah čini. Treba naime uzeti na um, da je događaj kao takav sam po sebi istinit, pa tako ime igra sporednu ulogu. No to nije sve, jer ugarski kralj Ladislav I. bio je sin Bele I. Sasvim je vjerojatna predmnjeva, da je prepisivanjem ime Ladislavljevo ispalo, a ostalo ono njegova oca, a to tim lakše, što se dapače i u listinama XII. stoljeća redovito čita uz ime vladajućega kralja još i ono oca njegova. Ako je tako bilo u listinama (a tome je razlog u onovremenim dinastičkim zapletajima, gdje je otac igrao važnu ulogu), još je prije moglo biti u ljetopisu. Šta više, za ovu predmnjevu imamo pisano svjedočanstvo nešto mlade, ali ipak veoma karakteristično. U Tomašića naime se čita: »Tempore sancti regis Ladislai filii Belle primi«, dakle onako, kako suponiram, da je nekoć bilo i u hrvatskom ljetopisu.¹

Poslije ovoga detaljnoga istraživanja držim da mogu reći, da smo se izmirili s hrvatskim ljetopiscem; mi smo našli, da je kazivanje njegovo u jezgri istinito.

B) Ljetopis Ivana Tomašića.

O Ivanu Tomašiću nažalost ne znamo mnogo: bio je franjevac, a živio je u polovici XVI. vijeka. Više je nego samo vjerojatno, da je bio iz kraja koji je pripadao Frankapanima, jer očito pokazuje toj odličnoj hrvatskoj porodici veliku sklonost, dapače moglo bi se tvrditi, da je upotrebljavao i spise njezine, pošto znade vrlo mnogo o njoj (kao ni o jednoj drugoj) da priča. Njegov ljetopis ide do god. 1561., dakle nije dugo vremena poslije te godine i napisan.

Pošto Tomašić počinje smrću Atilinom (453.), mora se zaključiti, da se za starije događaje služio pisanim podacima, a ne tradicijom. Šta više, on nam sam kaže, da se za opis bitke kod Mohača (1526.) poslužio nekim spisom, kojega je preveo »ex verbo ad verbum *sine diminucione*, ex lingua ungaricha in linguam latinam.«² Ako je on to činio za opis jednoga događaja, koji je možda i sam doživio kao zreo čovjek, a o kojem se svakako tada znalo mnogo što-

¹ Smičiklas: Codex diplomaticus Vol. II. pg. 37: »Ego Stephanus Colomani regis filius«; pg. 53: »Ego Geysa secundus rex, secundi Bele regis filius«; pg. 99: »Ego Stephanus domini regis Geize filius«, i još više mjesta. U onom izvatku isprave što ju

je izdao 1102. Koloman hrvatskim velikašima, kaže se: »Colomanus filius (mjesto nepos) Vladislavi regis« (o. c. pg. 8). Da je Tomašić vijest svoju crpao iz starijega izvora, dokazat će nešto niže.

² Arkiv vol. IX. pg. 29.

šta pripovijedati, onda je to tim vjerojatnije za starije njegove vijesti. To već slijedi iz onoga „*sine diminucione*“, jer nas dovodi na misao, da je on kod drugih, ne tako važnih događaja (kao što je to onda za njega bila katastrofa mohačka), odista prema potrebi skraćivao svoje izvore. Da pokušamo ovu tvrdnju i dokazati.

Tomašić počinje kroniku svoju (kako je ona do nas došla) ovako: »Et sic rex Unorum obiit Atilla, anno etatis sue CXXV et sepultus est cum Bela, Radica et aliis in Taunoch, ubi statua adhuc remanet marmorea, relinquens post se LX filios. Quidem post hec elegerunt Chabon filium Atille in regem, alii vero Oladarum fratrem suum; tandem inter eos certamine contracto, eorum Danubius miscitur sanguine, ut nec homines, nec iumenta ex eo poterant bibere per XV. dierum spacium. Post hec Chabon ad Honorium Grecorum imperatorem avum suum abiit cum XV millibus, relicto Aldarico, omnes alios filios Atille occidunt, ex Ungaris tria millia de exercitu Sicambrie fugerunt ad Erdegl et se Sciculos dixerunt usque in presentem diem et siluit terra Panonie sine rege«.

»Anno domini millesimo quinquagesimo septimo. Tempore sancti regis Ladislai, filii Belle primi, iste (sc. Ladislaus) omnium regnicolarum consensu coronatur divina favente clementia«. Na ovo se onda neposredno nastavlja: »Eodem anno mortuus est rex Zorobelus nomine« i tako dalje, dakle pripovijeda se smrt Zvonimirova.¹

Pitanje je sada, otkuda je Tomašić crpao one svoje vijesti o smrti Atilinoj i o borbama između njegovih potomaka, te onu o krunisanju kralja Ladislava I.

God. 1473. izišla je štampom u Budimu knjiga »*Chronicon Budense*«, u kojoj se pripovijedaju događaji Ugarske počevši od Huna, pa sve do krunisanja Matije Korvina (1458).² Ova je kronika bila izvor Tomašićev za mnoge vijesti, no tako, da ju je ponajviše skraćivao. To bjelodano dokazuje upoređenje Tomašićeva teksta s kronikom.³ Kod izbora i krunisanja Ladislavljeva je dašto u Tomašića krivo stavljena godina 1057. mjesto 1077. Obzirom na istinitost onoga što donosi, mora se zaključiti da se tude radi o pisarskoj pogriješki.⁴ Ovo vrijedi i za neke dalje vijesti Tomašićeve, naročito za krunisanje Bele IV. (1235.),⁵ početak najezde tatarske (1241.)⁶ i smrt Belinu.⁷ Onda za vojnu kralja Ludovika I.

¹ o. c. pg. 13.

² Nanovo ju je prešampao Podhradzky u Budimu 1838., koje izdanje i ja upotrebljavam. Faksimile prvoga izdanja, izdao je god. 1901. biskup Fraknoi.

³ Detaljno upoređivanje bila bi izlišna stvar u ovoj studiji; stoga upućujem samo na odnosne stranice »Budimske kronike« od Podhradzckoga: 28, 29 (s tim u svezi 16), 30, 31, 32, 33 (to se odnosi na smrt Atilinu i posljedice njezine), 161 (kralj Ladislav I.).

⁴ Take se pogriješke vrlo često zgađaju prepisivanjem. Gledaj za to bilj. I. na str. 25.

⁵ »*Chron. Bud.*« pg. 197—198 (gotovo doslovc prepisano).

⁶ o. c. pg. 199. Također doslovni ispis Tomašićev iz bud. kronike. Značajno je da »*Chron. Bud.*« tude donosi naslov »*De primo adventu Tartarorum in Hungariam*«, kojega Tomašić nema, ali za to ima naslov »*De secundo Tartarorum in Ungaria adventu*«, koji se slaže s pag. 208. »*Chron. Bud.*«, no u Tomašića pod tim naslovom nema ni riječi sadržaja, po svoj prilici za to, jer se druga tatarska najezda (god 1285) ne tiče Hrvatske, pa stoga odusta (nakon što je naslov već napisao) od ispunjenja sadržaja.

⁷ o. c. pg. 202. (Doslovni ispis).

na Hrvatsku, koju Tomašić krivo stavlja u god. 1340. mjesto 1345,¹ nadalje na mletački rat od 1356.—1358., gdje on opet griješi hronološki, kazujući obzirom na krivu god. 1340. »item supradicto anno rex Ludovicus misit...«² Pošto se od sada »Chronicon Budense« sve više umanjuje sadržajem, a inače još bavi isključivo ugarskim poslovima, donekle ga napušta Tomašić. Od sada on donosi veliko mnoštvo vijesti za Hrvatsku, koje su sve to obilnije, što su bliže njegovom vremenu. Mi ih ne možemo ničim kontrolirati, niti kazati, odkuda su povadene, no svakako ih Tomašić nije čuo pripovijedati. Fra Francetić napisao je u svojoj knjižici o Trsatu, pripovijedajući o požaru god. 1628., ovo: »Nihil tamen magis dolendum, quam bibliotheca, quae plurimis . . . antiquis annalibus non minus Bosniae, Croatiae ac Dalmatiae . . . ornata.«³ Prema tome bilo je u trsatskom manastiru mnogo ljetopisa za hrvatsku prošlost, a kad pomislimo, da je Tomašić bio franjevac i da je negdje iz vladanja Frankapana, onda nam se namiče sama po sebi misao, da je možda on i upotrebljavao neke od ovih za nas sada već nažalost propalih izvora. Ovo vrijedi tim više, što su mnoge Tomašićeve vijesti vrlo važne i čisto hrvatskoga značaja. Dapače kako neke po dva puta donosi, izgleda jasno, da je imao pred sobom više ljetopisa o istim događajima.⁴

Sve nam ovo pokazuje, da se ne smije ni za vijest o smrti Zvonimirovoj držati, da je napisana naprosto po tradiciji, pripovijedanju, nego po pisanom spomeniku, u kojem valjda nije bila određena godina, pa stoga je Tomašić, znajući iz »Chronicon Budense«, da je Zvonimir bio savremenik ugarskoga kralja Ladislava I., tu vijest ondje naprosto umetnuo. Na to nas upućuje, što on zove Zvonimira »Zorobelus«, a »Chronicon Budense« »Zoromerus.«⁵

Da je Tomašić imao pred sobom pisan spomenik o smrti Zvonimirovoj, može se zaključiti još iz toga, što se za njegova života desio izbor kralja Ferdinanda I. i to baš na frankapanskom gradu Cetinu (1. januara 1527.). Prilike onoga vremena nosile su sobom, da su se onda zacijelo mnogi zanimali i za naličnu promjenu u Hrvatskoj, nastalu uplitanjem Ladislava I. i Kolomana. Tom se prilikom svakako išlo i zatim, da se nađe o tom nešto napisano, naime nešto sigurnije, pouzdanije. Kad hrvatski sabor kaže kralju Ferdinandu dne 27. aprila 1527.: »Noverit Majestas vestra, quod inveniri non potest et nullus dominus mediante Croaciam occupasset. Nisi post discessum regis nostri ultimi Zvonimer dicti, felicis recordationis, libero arbitrio se coadiunximus circa sacram coronam regni

¹ o. c. pg. 278. Ovdje je baš očita pisarska pogrješka Tomašićeva, koja pokazuje da imamo pravo isto tako ustvrditi i za g 1077. odnosno 1057. Zanimljivo je, da Tomašić skraćujući ovdje svoj izvor, vazda upotrebljava hrvatske izraze za službene ugarske, kao Curgachouic (= Kurjaković) mjesto »Filius Curiacii«, Nelepch (= Nelepčić) mjesto »Neliptius«, Bihach (= Bihać) mjesto »Byheg«.

² o. c. pg 311—315.

³ Gl. Arkiv IX. pg. 7.

⁴ Gl. vijesti u Arkivu IX. pg. 16—17. o Kosovu 142 V (?) i 142 V. i 1418 (1448). I još na više mjesta.

⁵ edit. cit pg. 164. Ime »Zorobelus« je očito pod uplivom ugarskoga »Zolomerus« (Chron. Bud. pg. 164). U onom spomeniku za koji držim, da je bio pred Tomašićem, svakako nije moglo biti niti »Zoromerus« niti »Zorobelus«, već po svoj prilici »Zuonymer« ili »Suinimir«. Mislim dakle, da je ime »Zorobelus« Tomašićeva osebina.

Hungariae et post hoc, nunc erga Maiestatem vestram«,¹ onda to on odista ne čini samo na osnovu tradicije, nego iz nekoga dubljega uvjerenja, koje se svakako moralo temeljiti na pismenim spomenicima. Ali još je nešto važno. Tomašić piše, da je Zvonimir »sepultus est in capitulo thninigensi in ecclesia St. Bartholomei ante altare magnum«. Stilizacija ovoga mjesta odaje, da se govori o nečemu, što je sada, naime u času kad je to napisano. Knin je pao u turske ruke god. 1522. a ostao sve do 1688. Vidjesmo, da je Tomašić pisao nekako skoro poslije 1561., dakle u doba kad je Knin već bio turski, a crkva sv. Bartola džamija ili razvalina. Stoga mislim, da se nikako ne može uzeti, da bi ono i onako napisao Tomašić. Ja dakle iz svega toga izvodim, da je Tomašić za vijest svoju o pogibiji kralja Zvonimira imao pred sobom neki od sebe stariji spomenik, najmanje iz XV. vijeka. Taj nije mogao biti već spomenuti hrvatski ljetopis, nego nešto drugo, samostalno, jer se kazivanje Tomašićevo u detaljima razilazi od onoga, što iznosi pomenuti ljetopisac. Jedino se u smislu podudara Tomašić s njime u izreci: »volensque ac liberare cupiens sanctum sepulcrum Christi, quod soldanus occupaverat«, što je i prirodno, jer je to (kako vidjesmo) je zgra svega, motivacija kraljeve pogibije.

U detaljima pak nije tako. Očito je, da je Tomašićev izvor mladi od hrvatskog ljetopisca. Tako kaže Tomašić, da je Zvonimir sazvaio sabor »in campo Petrovo pogle«, što je pogrješno, no ipak nije bitno, jer se kasnije u neku ruku ispravlja, kad kaže, da je kralj sahranjen u Kninu: »sepultus est in capitulo thninigensi in ecclesia sancti Bartholomei ante altare magnum«. Ovim je riječima izrečeno nešto pozitivno, to jest onaj koji je to napisao, tvrdo je vjerovao u ono što kaže, a gotovo sam voljan reći i vidio kraljev grob. Za crkvu sv. Bartola dokazao je Bulić, da je to bila stolna crkva biskupije kninske, te da se nekoć, a svakako u doba Zvonimirovo, zvala sv. Marija.² Baš tu okolnost, taj osobiti detalj, koji uključuje **lokalno** poznavanje, pokazuje na sigurnost i istinitost ove tvrdnje. Ona ne izgleda ni malo izmišljena i bez osnova, dapače u doba, kad je Tomašićev izvor napisan, još je stajala kninska stolna crkva, te se lako moglo znati za kraljev grob, ali i to se ima reći, da se zacijelo nitko ne bi usudio onako što izmisliti.³

Ali Tomašićev izvor prikazuje umorstvo Zvonimirovo kao posljedicu urote neimenovana tajnika kraljeva i peharnika Tadije »Slovinca« i to tako, kao da su ga oni noću u šatoru umorili. To svakako ne stoji, ali za to se ne može naprosto baciti mišljenje, da kod Zvonimirove prijeke smrti nijesu bili upleteni i neki članovi kraljevske pratnje, dapače to je vrlo vjerojatno. Dašto, time ne ću da kažem, da su baš ova dvojica bili zavjernici, nego tek onako u glavnom. Kletva kraljeva očit je odjek kasnijega razvitka tradicije i meditacije

¹ Kukuljević: Jura regni Vol. II, 28. Ono »inueniri« upućuje, da se pozitivno držalo, da nema spomenika o silovitoj okupaciji Hrvatske. Pažnje je vrijedno i ono »ultimi nostri regis«, što i Tomašićev izvor kaže.

² Bulić: o. c. pg. 4 10.

³ Glede izraza Tomašićeva izvora kaže Bulić: »U koliko mi razabiremo izraz »capitulum thninigense« Tomašićev ne može biti no p o m j e s t n i (= lokalni) naziv, tim bolje o p r e d i j e l j e n, čim se razlikuje od same kapitulske crkve Sv. Bartula«.

o tužnom događaju, što dokazuje ono naglašavanje »posljednji kralj« i žalost za njime; u tome se taj izvještaj podudara s hrvatskim ljetopiscem. Izvor Tomašićev napokon svršava Ladislavljevom okupacijom.

Osim ove jezgre, koja u glavnom odgovara onomu, što smo već prije kazali, Tomašićev izvor zna i za dan Zvonimirove smrti, naime 20. april. Odista čudno je, da jedan ljetopisac za tako drevno doba ističe precizno određeni dan. Kad je bilo govora o vremenu smrti Zvonimirove, pokazao sam, da se ona ima nesumnjivo staviti u prvu polu god. 1089. Takovom se rezultatu ne opire dan 20. aprila. Svakako je vrlo vjerojatan mjesec april, ako i dan možda nije pouzdan. Treba pomišljati na to, da su se u ono doba ročišta i sabori vazda određivali, radi tako reći općenite nepismenosti, prema velikim praznicima ili poznatijim svecima. God. 1089. padao je Uskrs na 1. aprila, a znamo, da hrvatski ljetopisac kaže, da je Zvonimir sazvaio skupštinu na dvadeset i peti dan od objave, dakle oko Gjurgjeva, osobito značajnoga dana u srednjem vijeku.¹

Iz svega toga slijedi, da izvor Ivana Tomašića podupire kazivanje hrvatskoga ljetopisca, dapače on ga u nekim detaljima, a naročito glede kraljeva groba, proširuje.

C) Ugarsko-poljski ljetopis.

Kod ovoga ljetopisa jedina nam je dužnost pokazati, da se odista odnosi na kralja Zvonimira, a to je s tim važnije, što se za njega kao sigurno zna, da je po vremenu postanja najstariji.

Kaindl izjavio se ovako: »In den Geschicken »Kasimirs« (§ 3) verschmilzt offenbar die Ueberlieferung der Ermordung Miroslaws (durch den Ban Pribunja) mit dem Namen seines Vorgängers Kresimir oder dem des späteren Kresimir Peter (um 1050), ferner mit dem bald nach dem Tode des letztgenannten Herrschers erfolgten Eingreifen der Ungarn«. Poslije te tvrdnje poziva se na Hubera: Oester. Gesch. I, 320—324.² Ovomu mišljenju pridružuje se i Gruber,³ dok Kršnjavi drži, da se vijest ugarsko-poljskog ljetopisca odnosi na Zvonimira. Kako sam već rekao, tako mislim i ja.⁴

¹ Kad uvažimo okolnost, da Tomašićev izvor iznosi onako karakterističan detalj kakvi je kraljev grob onda dolazimo do iskušenja pomisliti na to, da je pisac vidio u kninskoj crkvi grobni nadpis s određenim danom. Pisac naime bio je svakako Hrvat s one strane Gvozda, što se vidi iz njegova animoziteta prema »Slovincima« koje okrivljuje s ubojstva kraljeva. Značajno je i to, da se na grobnim napisima onoga vremena iznosi i dan smrti. Tako na grobu kraljice Jelene, što ga je Bulić iskopao, naime dne 10. marta 976. (Gl. Bullettino dalmato 1902).

² Kaindl o. c. pg. 37—38 nota 3. Dakako Kaindl ne zna ništa za ubojstvo Zvonimirovo, odatle se i uhvatio Miroslava.

³ Gruber o. c. pg. 34 - 35.

⁴ Kršnjavi o. c. pg. 164. Da je vijest ugar polj. ljetopisa u nekoj svezi sa Zvonimirom, primijetio je i Klaić (Slavonija od X. do XIII. stoljeća. Zagreb 1882, pg. 32, n. 44); on kaže: »Meni se čini da je po ovoj pripovijesti o smrti kralja Kazimira nastala kasnije priča o smrti kralja Dimitrije Zvonimira«.

Samo ime »Casimir« ne može biti nikaka veća zaprijetka. Ta eno Hrvat Tomašić piše »Zorobelus«, a ugarski ljetopisci »Zolomerus«, »Zoromerus«, »Zczomerus« i »Zoidmerus«.¹ Sve su te varijante nastale prepisivanjem i težnjom, da se ime Zvonimir prilagodi izgovoru magjarskom, koji ne podnosi na početku riječi dva konzonanta. Autor ugarsko-poljskog ljetopisa bio je nesumnjivo Slaven, i to Poljak, a primio je ime Zvonimira od Madžara. Vijest, što je donosi, očito je tradicija, a ne pismeni izvor; kad ju je napisao, svakako mu je bilo bliže poljsko »Casimir«, nego »Zolomerus« i drugo.

Isto je tako pogrešno pomišljati na kneza Miroslava (oko 865.), dakle na vrijeme kad Madžara uopće još nije bilo u Ugarskoj.²

Kad se dobro ogleda jezgra onoga, što ugarsko-poljski ljetopisac kaže, onda se jasno vidi, da on iznosi vijest o Zvonimiru. On naime kaže, da su Hrvati ubili sramotno i izdajnički svoga kralja, koji je bio veliki zaštitnik crkve, pa za to da ulazi ugarski kralj u njegovu zemlju kao osvjetnik A to se eno podudara s onim, što je već naprijed dokazano.

Ali kako je Zvonimir došao u savez s Atilom? Prvi koji je spojio Hune s Madžarima u svojem spisu, bio je Simon de Kéza oko god. 1280.³ Tradicija o hunsko-madžarskoj zajednici svakako je kolala među Madžarima već prije toga vremena, jer vidjesmo da je ugarsko-poljski ljetopis napisan nekako početkom XIII. vijeka. Za Atilu pak pričalo se u Ugarskoj, da je provalio i u Dalmaciju i ondje razvalio gradove Solin, Splug, Trogir, Šibenik, Skradin, Zadar, Nin i Senj.⁴ Sasvim je prirodno da je ugarsko-poljski ljetopisac imajući taj tobožnji događaj pred očima, na tom mjestu upleo ono, što je čuo od svojih savremenika pričati o Hrvatskoj. To je pako tim vjerojatnije, što ljetopisac odmah nastavlja, nakon što je pripovjedio, kako se Atila oženio Hrvaticom, »post haec autem uxor eius peperit filium cui imposuit nomen Columan, qui accepit uxorem de Chrvatia. Cum autem senuisset Aquila famosus victor terrarum, congregatis cunctis principibus et magnatibus terrae, tradidit regnum in manus filii sui Columanni et mortuus est.«⁵ Jasno je, da je ljetopisac u najbližu svezu htio spojiti umorstvo hrvatskoga kralja, okupaciju Hrvatske i kralja Kolomana. Te činjenice pak samo se daju primijeniti na Zvonimira, Ladislava i Kolomana.

Zaključak.

Skupimo još jednom rezultate našega istraživanja.

1. Byzantinski car Aleksije obratio se privolom pape Urbana II. koncem 1088. ili početkom 1089. na hrvatskoga kralja Zvonimira za vojenu pomoć protiv Turaka, tada gospodara sv. Groba.

¹ Varijante gl. ap. Florianus: Fontes Domesticici Vol. III. pg. 93 i 94.

² Manojlović: Jadransko primorje IX. stoljeća u svjetlu istočno-rimske (bizantinske) povijesti. Rad vol. 150. pg. 98—102.

³ Florianus o. c. Vol. II. pg. 58 i dalje.

⁴ o. c. pg. 65.

⁵ Bielowski: Monumenta Poloniae historica Vol. I, pg. 498. — U ovim ženidbenim odnosima očevitno se krije brak Zvonimirov s ugarskom princesom Jelenom (Lijepom).

2. Zvonimir se htio odazvati ovoj želji carevoj i papinoj.
3. U tu je svrhu sazvaio sabor na Kosovom polju kod Knina u aprilu 1089.
4. Radi te vojne porodilo se veliko nezadovoljstvo u narodu hrvatskomu, a među nezadovoljnicima bili su i neki članovi kraljevske pratnje.
5. Na saboru bi kralj Zvonimir ubijen, te potom pokopan u kninskoj stolnoj crkvi pod velikim oltarom.
6. Kao osvetnik za kraljevu smrt, ulazi u Hrvatsku oružanom rukom šurjak njegov ugarski kralj Ladislav I.
Kletva kralja Zvonimira kasnija je izmišljotina.

Dr. Ferdo pl. Šišić.